

Rapportage

Programma DuurzaamDoor 2017-2020

Overzicht van resultaten, projecten en
communicatie-activiteiten

In opdracht van het Ministerie van Landbouw,

Natuur en Voedselkwaliteit

Opgesteld door:

Programmteam DuurzaamDoor

Rijksdienst voor Ondernemend Nederland,

3 februari 2021

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
1. De Thematische Tafels	4
1.1 Participatietafel Natuur- en Biodiversiteit	4
1.2 Participatietafel Voedseltransitie en kennisplatform Stadslandbouw.....	10
1.3 Participatietafel / Leerkring Circulaire Economie	17
1.4 Participatietafel Water (PTW)	22
1.5 Participatie tafel Energie	26
2. De doorsnijdende tafels	29
2.1 Participatietafel Regionale Netwerken	29
2.2 Participatietafel Omgeving Ontmoet Omgevingswet	37
2.3 De Coöperatie Leren voor Morgen.....	39
3.Overige activiteiten en projecten.....	41
4. Budgetbesteding op hoofdlijnen	45

Inleiding

Het programma DuurzaamDoor 2 had een looptijd van 2017 t/m 2020. In die vier jaar is een omvangrijk en interessant portfolio opgebouwd van projecten. Projecten waaruit -in lijn met de programmadoelen van DuurzaamDoor- kennis en leerervaringen ontwikkeld, verzameld en ontsloten zijn over vaak complexe samenwerkingen rond verschillende grote duurzaamheidsopgaven.

In deze rapportage wordt een overzicht gegeven van:

- de projecten die vanuit het programma DuurzaamDoor zijn geïnitieerd of ondersteund;
- de daarmee bereikte (leer)resultaten;
- de activiteiten die zijn ontplooid om deze resultaten uit de dragen, mede met het oog op het bevorderen van kennisdoorwerking.

Deze projecten, projectresultaten en communicatie-activiteiten zijn in deze rapportage ingedeeld langs de lijnen van de 8 participatietafels, die als belangrijke pijlers gelden voor de uitvoering van het programma DuurzaamDoor in de periode 2017-2020. Het gaat daarbij om:

- Vijf thematische participatietafels rond de duurzaamheidsthema's Natuur en Biodiversiteit; Voedsel; Circulaire Economie; Water en Energie.
- Drie horizontale tafels op het vlak van respectievelijk Regionale Netwerken, Omgevingswet en Onderwijs.

Daarnaast zijn er een aantal projecten ondersteund die niet aan één specifieke tafel zijn verbonden, maar programma-breed van betekenis zijn. Ook deze projecten zijn in dit overzicht opgenomen.

Deze rapportage wordt afgesloten met een financieel overzicht van de bestedingen op hoofdlijnen. In dat financieel overzicht zijn ook de bestedingen van het aanpalende programma JongLerenEten (JLE) opgenomen. Het programma JLE is namelijk budgettair nauw verweven met DuurzaamDoor, onder meer doordat deze programma's een gezamenlijke financiering kennen voor kennisinfrastructuur, monitoring en communicatie. Inhoudelijk wordt in deze rapportage niet ingegaan op JLE. Voor de in JLE geïnteresseerde lezer is aanvullende informatie te vinden op www.jonglereneten.nl.

1. De Thematische Tafels

1.1 Participatietafel Natuur- en Biodiversiteit

Context

Voor het thema natuur en biodiversiteit worden de operationele doelen ontleend aan de Natuurvisie en aan de (maatschappelijke) Uitvoeringsagenda natuur, opgevolgd door o.a. de LNV visie. Er spelen veel aspecten een rol, zoals het concept Natuurlijk Kapitaal, natuur-inclusieve Landbouw, de positie van vrijwilligers in zowel draagvlak, natuurbeheer, natuureducatie en natuurkennis, en meer recent de beleidsbrieven over Natuurplan en Versterking Biodiversiteit. Een dossier dat daarbij nieuwe aandacht heeft is Groen in de Stad. Meest recent is de Bossenstrategie. En vanuit de maatschappelijk agenda komen het Deltaplan Biodiversiteit, en de Bijenstrategie.

De Participatietafel Biodiversiteit heeft zich in de afgelopen jaren gefocust op het thema 'Natuur-inclusief bouwen'.

Kamer moties in 2018 (Geurts et al; Weverling et al) vragen aan de regering om in samenwerking met gemeenten, provincies en natuurorganisaties te komen tot meer natuur-inclusieve steden t.b.v. biodiversiteit met aandacht voor natuur-inclusief bouwen en daarbij de relatie te leggen met NOVI en NAS (Nationale Adaptatiestrategie).

Partners aan deze participatietafel en de projecten die daaraan zijn verbonden zijn: Neprom, WoningbouwersNL, Bouwend Nederland, IVN, WUR, DS-Landschapsarchitecten, Provincie NH en Overijssel, BZK, Vogelbescherming, NL Greenlabel, NMO, Dakpark Rotterdam, Groene Reiger en Acquire. Het Netwerk Community of Practice: 40 partijen waaronder 15 gemeenten (Amsterdam, Delft, Groningen, Dordrecht, Ede, Tilburg, Nijmegen, Den Haag, Utrecht, Arnhem, Breda, Zaanstad, Hilversum, Leiden, Haarlem), Ballast Nedam, AM, ExoProof, Heijmans, VHG, Oversticht, Atelier GroenBlauw, Staatsbosbeheer, LNV, Nevap, VanHall Larenstein. Gemeente Zeist, vertegenwoordigers van Regiodeal Parkstad Limburg, TU-Delft.

Overkoepelend resultaat

In nauwe samenwerking met ruim 40 stakeholders waaronder gemeenten, bouwers en projectontwikkelaars zijn ruim 20 projecten op het vlak van Natuur Inclusief Bouwen (NIB) gerealiseerd.

In meerdere fasen van de transitiecurve zijn met voornoemde projecten waardevolle resultaten geboekt en is bijgedragen aan versnelling van de transitie naar 'NIB is het nieuwe normaal'. Daarbij wordt benadrukt, dat dit resultaat het gevolg is van de inspanningen van het gehele netwerk dat zich heel goed onderling weet te vinden. Over de fasen in de transitiecurve:

- **Bewustwording:** de aandacht voor NIB is sterk gegroeid, netwerken hebben zich verenigd, tal van tools zijn ontwikkeld, en de vraag naar inleidingen, congressen en artikelen is toegenomen. Onze netwerkpartners van de PT worden daar frequent voor gevraagd op uiteenlopende podia. De vragen van gemeenten in het kader van NIB on tour zijn er een ander voorbeeld van. Ook is het gelukt om samenwerking tot stand te brengen met tal van bouwbedrijven.
- **Pilot:** veel aandacht is gegeven aan podiumondersteuning voor nieuwe initiatieven. Een mooi voorbeeld is de puntensystematiek NIB die door de gemeente Den Haag is ontwikkeld en die door andere gemeenten (bv Nijmegen en Amersfoort) uit de Community of Practice NIB is overgenomen.
- **Opschaling vindt plaats:** het programma KAN (Neprom et al) is een opschalingsprogramma dat zich voltrekt in het hart van de belangrijkste actoren (bouwers, projectontwikkelaars en gemeenten), dat DuurzaamDoor tot stand heeft helpen brengen. Het netwerk van de PT blijft groeien.
- **Verankering.** DuurzaamDoor heeft met NIB royale beleidsaandacht gekregen in Kamerbrieven van de minister van LNV. In netwerkbriefen is er correspondentie met de minister van LNV, over de mogelijkheden om NIB een steviger plek in het beleid te geven (vergunningseisen en regelgeving).

Projecten en projectresultaten

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaten (incl. leerinzichten)
Natuur-inclusief bouwen vraagt co- creatie van groen-grijs-rood	Een multistakeholder co-creatie-project aan de voorkant van gebiedsontwikkeling in Enschede en Borne.	Geleerde lessen in: https://www.duurzaamdoor.nl/projecten/groen-ontmoet-rood-overijssel Vervolg vragen van provincie voor de gehanteerde methodiek.
Dakpark Rotterdam	Het Dakpark is een goed voorbeeld van natuur-inclusief én bewoners-inclusief bouwen. Samen met de Participatietafel Natuur-inclusief Bouwen & Biodiversiteit zijn ervaringen door middel van een systeemverandering uitgewisseld.	Onder meer filmpje met geleerde lessen https://www.duurzaamdoor.nl/projecten/leerervaringen-dakpark
Bioborders	De ontwikkeling van een procesaanpak om bij nieuwbouw ook een biodiverse tuin mee te verkopen.	Bijeenkomsten en artikelen waarin kritische succesfactoren in beeld zijn gebracht. Bv https://platform.groenkapitaal.nl/update-bioborders-een-groene-en-sociale-nieuwbouwwijk/
Community of Practice natuurinclusief bouwen	Community of Practice natuur-inclusief bouwen met vier landelijke bijeenkomsten voor telkens circa 40 deelnemers.	Een divers netwerk is ontstaan waarmee gedurende de looptijd van DD-2 is samengewerkt. Veel kennis en inspiratie gedeeld, bv CoP Nieuwegeijn, Ballast Nedam Development Vervolg vragen van gemeenten die tot NIB on tour hebben geleid.
Prijsvraag 'Bouwen met Biodiversiteit' (trekker Heijmans); winnaar gemeente Zeist	Prijsvraag rond opdrachtgeverschap Natuur-inclusief Bouwen. Trekker Heijmans	Uitslag (winnaar gemeente Zeist) gekoppeld aan bouwbeurs "Building Holland in RAI-Amsterdam (zie hierna en de vele websiteartikelen bij kennisdelen en communicatie)
Nationaal Debat Natuur-inclusief Bouwen	Debat georganiseerd tijdens de bouwbeurs Building Holland (RAI)	Presentatie van en debat met diverse experts/ervaringsdeskundigen voor publiek van 140 deelnemers. Publicatie over "inclusies bij opdrachtgeverschap NIB". Inclusies voor opdrachtgeverschap natuurinclusief bouwen
Maatwerkonderzoek en expertise inbreng	T.b.v. diverse activiteiten rond NIB is expertise van de WUR georganiseerd.	O.a. presentatie in Nationaal Debat. Inleidingen en inventarisatie in veel projecten en de CoP, veelal n.a.v. concreet opgekomen vragen.
Netwerkexcursie gebiedsontwikkelingsproject	Netwerkexcursie naar een gebiedsontwikkelingsproject van Heijmans in Culemborg.	Actieve deelname van enkele tientallen geïnteresseerden.
Online Interviews met influentials NIB	Vier influentials aan het woord over natuur-inclusief bouwen	Portretten influentials: Stadsbouwmeester Den Haag: van normen naar doen Vastgoeddirecteur Heijmans: ecologie en nib onderdeel van ons denken Architect Broesterhuizen: omdat het nodig is Harry Boeschoten SBB over groene metropool

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaten (incl. leerinzichten)
Natuur-inclusief Bouwen on Tour	(zie resultaten)	<p>Vraaggestuurde sessies in gemeenteraad Groningen (woonvisie), gebiedsontwikkeling Wervenpark en Spuiboulevard Dordrecht, gemeente Ede (expertsessie voor stedenbouwkundigen en ecologen), regiodeal Parkstad Limburg (casus Rolduckerveld).</p> <p>Bv: Verslag NIB on tour, gemeente Ede https://www.duurzaamdoor.nl/nieuws/webinar-natuurinclusief-bouwen-nu-ook-op-youtube</p>
Vakbeurs Openbare Ruimte 2019 en 2020	Partner in de organisatie en moderatie van kennisplein en diner pensant, die onderdeel waren van het programma 'De natuur-inclusieve stad' (concept van NL GreenLabel)	<p>Bijdrage aan het uitdragen van kennis en ervaringen op het terrein van NIB.</p> <p>Vakbeurs Openbare Ruimte, grijs en groen verbinden Diner pensant tijdens Vakbeurs Openbare Ruimte Talkshow De Groene Stad mmv DuurzaamDoor</p>
Toolbox Natuur-inclusief Bouwen	Ondersteuning van de ontwikkeling van een landelijke toolbox NIB van de Vogelbescherming.	<p>Toolbox is gereed en beschikbaar voor toepassing in de praktijk.</p> <p>www.bouwnatuurinclusief.nl</p>
Ondersteuning Congres Natuurlijk In 2019 en 2020	Betreft een congres op initiatief van de provincie Overijssel.	<p>Vanuit het netwerk van de Participatietafel Biodiversiteit zijn drie workshops georganiseerd (TU-Delft, IPO en NeProm).</p> <p>Congres Natuurlijk succesvol</p>
Ondersteuning LNV Hackaton Groen in de Stad	Vanuit DuurzaamDoor is inhoudelijke ondersteuning verleend aan deze hackaton.	<p>DuurzaamDoor organiseerde vervolgens een drietal "Versnellingskamers" met drie runner-up projecten uit de hackaton.</p>
Klimaat-adaptief bouwen met de Natuur	NeProm, Bouwend Nederland, NVB Bouw, het ministerie van BZK en DuurzaamDoor hebben samen het project Klimaat-adaptief bouwen met de Natuur opgezet	<p>Zie: https://www.kanbouwen.nl/</p>
First Guide for Nature Inclusive Design	Een handzaam, rijk geïllustreerd boekje met een visie op integratie van biodiversiteit.	<p>First guide for nature inclusive design</p>
Natuur-inclusief Schuurtje	De participatietafel ondersteunde een kennisproduct voor het gebruik van het Natuur-inclusieve Schuurtje	<p>https://www.duurzaamdoor.nl/projecten/natuurschuur-zorgt-voor-meer-biodiversiteit-de-wijk</p>

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaten (incl. leerinzichten)
Project "Woonwijken"	DS Landschapsarchitecten evalueert samen met WUR, Provincie Noord-Holland, Neprom en Vogelbescherming twaalf woonwijken op aspecten die voor ontwikkelaars belangrijk zijn m.b.t. natuur-inclusief bouwen	Twee online themagesprekken met bouwers en gemeenten i.h.k.v. KanBouwen; Publicatie van een naslagwerk in februari 2021, tezamen met een hand-out met belangrijkste lessen. Een vraag gestuurd leertraject waarin de lessen in concrete ontwikkelopgaven worden gerecenseerd en incorporatie wordt beoogd is in voorbereiding Artikel in Biind magazine: leren van natuur-inclusieve woonwijken.
Werkcongres Groen is Poen	NEVAP, Hogeschool Van Hall Larenstein, NL Greenlabel, Acquire Publishing, Biind en DuurzaamDoor organiseerden voor de doelgroep onderwijs het werkcongres Groen is Poen met daarin een serious game (ontwikkeld door provincie ZH) over natuur-inclusieve businessmodellen in de vastgoedsector.	https://lerenvoormorgen.org/nieuws/alleen-maar-winnaars-bij-werkcongres-groen-is-poen/
Biodiversiteit ook taak waterschappen	Een agenderend pleidooi voor waterschappen om bij hun taken biodiversiteit een volwaardige plaats te geven.	Biodiversiteit ook een waterschapstaak

De bovenstaande activiteiten staan niet op zichzelf. Hier volgen een paar voorbeelden van de doorwerking van een aantal activiteiten (hoe het één leidt tot het ander)?

- Bovengenoemde prijsvraag, om opdrachtgeverschap op het vlak van NIB centraal te kunnen stellen, leidde tot de grote netwerk- en inspiratiebijeenkomst in de Rai (Building Holland) met het Nationaal Debat Bouwen met 'Biodiversiteit'. D activiteit die hieruit voort is gekomen is het KAN project van Neprom, Bouwend Nederland, NVB bouw, BZK en DuurzaamDoor. Vervolgens ontstond de wens om een studie Woonwijken uit te voeren omdat ontwikkelaars en bouwers praktische lessen willen trekken uit projecten waarin natuur een rol speelt
- De CoP Natuur-inclusief bouwen leidde tot het traject Natuur-inclusief bouwen on tour. Diverse gemeenten vroegen namelijk om in hun eigen regio mee te denken met de vraag hoe een impuls te geven aan Natuur-inclusief bouwen. En LNV vroeg op dat vlak om inzet bij de regiodeal Parkstad Limburg.
- De Vakbeurs Openbare Ruimte leidde tot een diner pensant, dat op zijn beurt tot de actie leidde om met het netwerk een brief aan de minister van Landbouw te sturen. De reactie van de minister omvat een groot aantal acties. Bijvoorbeeld bij de actie 'knelpunten inventariseren' is de participatietafel gevraagd daar aan bij te dragen.

Kennisdelen en communicatie

Gedurende de gehele programmaperiode heeft de participatietafel stevig ingezet op het delen van kennis en ervaringen opgedaan in activiteiten en projecten, bijvoorbeeld door visionaire netwerkpartners een podium te bieden in uiteenlopende media. Zo zijn onder meer 15 publicaties verschenen en 20 artikelen, zijn 5 COP's georganiseerd door het land en zijn op drie landelijke

congressen de resultaten gepresenteerd aan een groter publiek. Via KANbouwen.nl zijn eveneens een groot aantal publicaties tot stand gekomen.

Onderstaand een bloemlezing van online items.

[DuurzaamDoor natuurinclusief bouwen in Kamerbrief LNV](#)

Portretten influentials:

[Stadsbouwmeester Den Haag: van normen naar doen](#)

[Vastgoeddirecteur Heijmans: ecologie en nib onderdeel van ons denken](#)

[Architect Broesterhuizen: omdat het nodig is](#)

[Harry Boeschoten SBB over groene metropool](#)

Prijsvraag en nationaal debat:

<https://architectenweb.nl/nieuws/artikel.aspx?ID=45882>

<http://roulettefm.nl/artikel/144985361/groene-wijk-kerckebosch-wint-opnieuw-prijs>

<https://www.nieuwsbode-zeist.nl/nieuws/algemeen/694197/kerckebosch-zeist-wint-prijsvraag-bouwen-biodiversiteit->

<https://www.biind.nl/content/uitkomsten-nationaal-debat-natuurinclusief-bouwen>

Facebook: <http://bit.ly/2PEifub>

LinkedIn: <https://www.linkedin.com/feed/update/urn:li:activity:6529249708538359808>

<https://www.biind.nl/content/hierom-won-kerckebosch-de-prijsvraag-bouwen-biodiversiteit>

[Groen heeft een intrinsieke waarde voor de stad](#)

[Verslag NIB on tour, gemeente Ede](#)

[Inclusies voor opdrachtgeverschap natuurinclusief bouwen](#)

CoP:

[CoP Zwolle, Oversticht](#)

[CoP Nieuwegeijn, Ballast Nedam Development](#)

[CoP gastheer Amsterdam](#)

Congressen en beurzen

[Diner pensant tijdens Vakbeurs Openbare Ruimte](#)

[Vakbeurs Openbare Ruimte, grijs en groen verbinden](#)

[Congres Natuurlijk succesvol](#)

<https://lerenvoormorgen.org/nieuws/alleen-maar-winnaars-bij-werkcongres-groen-is-poen>

Diverse artikelen

www.bouwnatuurinclusief.nl

<https://www.kanbouwen.nl/>

[First guide for nature inclusive design](#)

[Biodiversiteit ook een waterschapstaak](#)

[Binnenlands Bestuur: Natuur bij gemeenten te weinig op netvlies](#)

[Klimaatadaptief bouwen met de Natuur](#)

[Magazine Biind; klimaatadaptief bouwen met de natuur](#)

<https://parkstad-limburg.nl/2020/04/30/webinar-natuurinclusief-bouwen/>

[Verslag NIB on tour, gemeente Ede](#)

<https://www.duurzaamdoor.nl/nieuws/webinar-natuurinclusief-bouwen-nu-ook-op-youtube>

<https://www.duurzaamdoor.nl/projecten/natuurschuur-zorgt-voor-meer-biodiversiteit-de-wijk>

[Innovatie estafette, het natuurinclusieve schuurtje](#)

[Snep, natuurinclusief bouwen next step in verduurzamen](#)

<https://platform.groenkapitaal.nl/update-bioborders-een-groene-en-sociale-nieuwbouwwijk/>

<https://www.duurzaamdoor.nl/projecten/leerervaringen-dakpark>

<https://www.duurzaamdoor.nl/projecten/groen-ontmoet-rood-overijssel>

<https://www.duurzaamdoor.nl/nieuws/natuurinclusief-bouwen-niet-vanzelfsprekend>

[Artikel in Biind magazine: leren van natuurinclusieve woonwijken](#)

[Talkshow De Groene Stad mmv DuurzaamDoor](#)

[Hessenpoort, Natuurlijk! het verhaal gaat door.](#)

artikel Natuurinclusief Bouwen op pag 10 van: <https://specials.publiekdenken.nl/special-duurzaamdoor-2020/cover/>

1.2 Participatietafel Voedseltransitie en kennisplatform Stadslandbouw

Context

In 2015 lanceerde het Kabinet de Voedselagenda waarin doelen voor een verduurzaming van de agro-productie, inclusief climate smart solutions, natuur-inclusieve landbouw, maar ook aandacht voor alternatieve producties, zowel technologisch als sociaal (bijvoorbeeld stadslandbouw). Ook is er focus op thema's als voedselverspilling, (mondiale) voedselzekerheid, transitie naar minder dierlijke eiwitten, voedselinnovaties, ook in relatie met gezondheid. Recent is een stand van zaken gepubliceerd en is een voedselvisie met transities opgesteld.

Vóór 2017 liep het programma DuurzaamDoor-1, waarin werd gewerkt met Kennis- en Innovatiedeals (KED). In de KED Voedsel lag de nadruk op de thema's Voedselverspilling en Eiwittransitie. Dankzij DuurzaamDoor KED Voedsel werd verbinding gelegd tussen LNV en Dutch Cuisine. wat leidde tot de Green Deal Verduurzaming voedsel. Ook dankzij de KED Voedsel kon de Green Protein Alliance worden opgericht, waardoor meer producten met plantaardige eiwitten in een versnelling kwamen.

Vanaf maart 2016 is onder Staatssecretaris van Dam een intensivering op dit thema ingezet, ook in relatie met voedselbewustzijn en voedseducatie. Dit heeft geleid tot het programma Jong Leren Eten. Dit programma richt zich op voedselvaardig krijgen van jeugd van 0 – 18 jaar, via kinderopvang, basisonderwijs, voortgezet onderwijs en MBO.

In september 2018 lanceerde minister Schouten haar visie 'Landbouw, Natuur en Voedsel: Waardevol en Verbonden' : Nederland staat voor een aantal grote maatschappelijke uitdagingen. Zo dreigt onze bodem, de belangrijkste hulpbron voor de boer, uitgeput te raken, heeft Nederland te maken met een verlies aan biodiversiteit en heeft Nederland zich gecommitteerd aan het klimaatakkoord. Om deze uitdagingen het hoofd te bieden kiest minister Schouten van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit voor een omslag naar kringlooplandbouw in 2030. Hierbij komt zo min mogelijk afval vrij, is de uitstoot van schadelijke stoffen als stikstof en CO2 zo klein mogelijk en worden grondstoffen en eindproducten met zo min mogelijk verliezen (opnieuw) benut. In het Realisatieplan Visie LNV 'Op weg met nieuw perspectief' van september 2019, dat in samenwerking met boeren en andere partijen tot stand is gekomen, beschrijft minister Carola Schouten hoe de beweging naar kringlooplandbouw in gang is gezet en onomkeerbaar is.

In 2017 startte de Participatietafel Voedseltransitie met een oriënterende bijeenkomst van ca 20 deelnemers uit het warme netwerk van secretaris en voorzitters. Hierin wordt gekeken welke thema's en onderwerpen urgent en energie hebben om gezamenlijk aan te werken. Uiteindelijk is gekozen voor een aantal duurzaamheidsthema met als zwaartepunt Korte Ketens en Voedsel van Dichtbij. Maar ook verduurzaming van de voedselomgeving, zoals het aanbod van restaurants en supermarkten.

In 2017 startte ook de transitiecoalitie Voedsel (TCV), een lobbygroep van partijen uit alle O's om gezamenlijk aandacht te vragen voor de versnelling van de verduurzaming van het voedselsysteem. De afgelopen 4 jaar heeft de PTV nauw samengewerkt met de TCV; wel ieder vanuit haar eigen doelstelling.

Partners aan de Participatietafel Voedseltransitie en de projecten die daaraan zijn verbonden zijn: Ministerie van LNV, Ministerie van VWS, provincies Zuid-Holland, Gelderland, Noord-Brabant, Flevoland, Zeeland, Noord-Holland en Friesland, gemeente Den Bosch, gemeente Ede, Transitiecoalitie Voedsel, Stichting DOEN, De Fruitmotor, Smaeckmakers, De Foodhub, Taskforce Korte Ketens, Eemlandhoeve, LTO-Nederland, De Schaal van Kampen, Hogeschool InHolland, Aeres Hogeschool, Rijkswaterstaat, Stichting Natuur en Milieu, Greendish, Questionmark, Natuur-en Milieueducatiecentrum Haarlemmermeer NMCX, Economy Transformers, Wageningen Research, veel ZZP'ers, Voedingscentrum, Foodcouncil MRA,

Partners aan het Kennisplatform Stadslandbouw zijn: RVO, Ministerie van LNV, Stichting CSA (Consumer Supported Agriculture), Warmonderhof (opleiding tot stadslandbouwboer bij Aeres), Foodcouncil MRA, Algemene Vereniging van Volkstuinen Nederland, Land van Ons, gemeenten Den Haag, Amsterdam, Arnhem Haarlem, Stichting Steenbreek, WUR, GDO, diverse ZZP'ers.

Overkoepelend resultaat

De PTV heeft vanaf het begin bijeenkomsten georganiseerd, waarbij deelnemers innovatieve projectvoorstellen konden toelichten. Een selectie uit de groep deelnemers heeft gedurende deze jaren meegedacht over het proces met de voorstellen en deze helpen beoordelen. Hierbij lag de nadruk op innovatie, bottom-up, urgentie, energie, nieuw.

In totaal heeft de PTV 10 bijeenkomsten georganiseerd, waaraan in totaal 60 deelnemers hebben deel genomen. Hieruit zijn in totaal 14 projecten voortgekomen en zijn 5 publicaties gemaakt. Uiteindelijk gaat het om 9 projecten met een diversiteit aan onderwerpen. De meeste projecten hebben als onderwerp de Korte keten (Taskforce Korte Keten, BB4F) en lokaal duurzaam en gezond Voedsel (Superlijst, Samen Verdient, Restaurants van morgen, Haarlemmermeer, de Bewuste streekconsument Flevoland).

Een groot aantal initiatiefnemers van projecten heeft zich dankzij de PTV kunnen door-ontwikkelen tot belangrijke spelers in het huidige veld van de voedseltransitie en veelal in de publiciteit gestaan: De Taskforce Korte Keten (nu gesprekspartner van de minister en contract met alle provincies), Superlijst (groot artikel Volkskrant), Restaurants van Morgen (dankzij Duurzaam ook financiering van gemeenten uit Foodvalley) en de Transitiecoalitie Voedsel (gesprekspartner verschillende ministers).

Bijzondere bijeenkomsten

Samen met de Participatietafel Regionale Netwerken zijn twee bijzonder bijeenkomsten georganiseerd, waarin gewerkt is aan lokale, regionale casussen. In september 2019 is in Heeg met beide tafels gewerkt aan vier vraagstukken van DuurzaamHeeg (voeding, energie). Daarnaast is in St Maartensbrug in Noord-Holland gewerkt aan een draagvlakbijeenkomst van stakeholders voor een pilot, waarin gewerkt wordt aan de verbreding van de regionale keten rond biologische bollenboer John Huibers.

Resultaten Kennisplatform Stadslandbouw 2018-2020

De afgelopen 3 jaar heeft het kennisplatform zich ontwikkeld tot een belangrijk schakelpunt in de bredere beweging van voedselgemeenschappen. Ontstaan vanuit het Stedennetwerk Stadslandbouw in 2016 – 2017 heeft het platform zich verbreed van een samenwerkingsverband van overheden (gemeenten) naar een strategische alliantie met naast overheden, initiatieven van onderop, onderwijs, onderzoek en ondernemers. Bijzonder is dat vanuit het platform, mede dankzij de Nederlandse ambassade in Brussel, een vruchtbare samenwerking met Vlaamse collega's is ontstaan (door tussenkomst van de VVSG (de Vlaamse vereniging van steden en gemeenten). Het kennisplatform heeft in projectvorm onderdak gekregen bij de Vereniging GDO. De kerngroep van het platform is sterk gegroeid en bestaat op dit moment uit 15 mensen met banden met gemeenten, Steenbreek, CSA Nederland, de AVVN, de WUR, Hogeschool Aeres, Warmonderhof, ministerie van LNV, RVO (programmamateam Duurzaam Door).

De afgelopen 3 jaar heeft Stadslandbouw Nederland de volgende activiteiten en resultaten opgeleverd:

- In Januari 2018 heeft het platform samen met de gemeente Ede en Smaakstad Ede een living lab ronde het World Food Center georganiseerd met als resultaat concrete aanbevelingen.
- In Maart 2018 organiseerde Drechtstadboer in Dordrecht met steun van het Kennisplatform een Commons Seminar 'Vernieuwen en leren is nodig voor publieke ruimte' over duurzame gebiedsontwikkeling. Hierbij stond de ruimte die de nieuwe Omgevingswet geeft centraal.
- November 2018 was in Leiden de 2de bilaterale ontmoeting met Vlaanderen: stadslandbouw is de tijdelijkheid voorbij. Dat bleek uit het feit dat 110 gasten uit Nederland en Vlaanderen zich verzamelden voor de tweede vruchtbare bilaterale stadslandbouw dag.
- Oosterwold Ontkiemt is de eerste activiteit die door Stadslandbouw Nederland in 2019 (juni) is ondersteund, over zelf-boeren in de nieuwe wijk Oosterwold in Almere.
- Op 19 November 2019 volgt in samenwerking met het stadslandbouwproject Noord-Oogst in Amsterdam Noord het Living lab: 'Verenigen en standpunten bepalen', waarbij er verbinding werd gelegd tussen de verschillende stadslandbouwprojecten in Amsterdam om gezamenlijk op te trekken voor de lokale Voedselagenda. Op basis hiervan werd in het najaar van 2020 Stadslandbouw Amsterdam opgericht.
- De Voedsel-dag 'Breng je gemeente op smaak' van de VVSG en Stadslandbouw Nederland in Brussel in januari 2020 werd bezocht door ruim 200 mensen, (waarvan zo'n 20 uit Nederland). Het was de derde Vlaams-Nederlandse Urban Farming ontmoeting: 5 van de 20 workshops bevatten presentaties uit Nederland.

- De nieuwe landelijke dag van de Stadslandbouw genaamd 'Voedsel van dichtbij: van stadslandbouw naar korte keten' kreeg door Corona een heel ander karakter dan voorzien: begonnen met een interactief programma via livestream op 24 juni (160 deelnemers, 700 nakijkers), 3 interactieve workshop in september, en een slotbijeenkomst op 28 oktober. Uit alle bijeenkomsten kwam input voor de Maatschappelijke agenda voedsel van dichtbij 2021 – 2025.

Verslag Kennisplatform Stadslandbouw 2018-2020: [Rapportage 2018-2020](#)

Voor 2021 en verder is een stevige agenda opgemaakt en zijn kansen gecreëerd voor samenwerking met andere actoren in de voedselbeweging

Small Wins-benadering in de projecten van de PTV

Gelet op het belang voor de activiteiten van DuurzaamDoor gericht op kennisdoorwerking, mag de intensieve en boeiende kennismaking met de Small Wins-transitietheorie van professor Katrien Termeer (Wageningen Universiteit) hier niet onvermeld blijven. Via een bijzondere, reflectieve activiteit is in de PTV een gezamenlijke analyse uitgevoerd onder leiding van Wageningen Universiteit rond de transitietheorie van Small Wins. Tijdens een bijeenkomst in juni 2019 werden filmpjes getoond met interviews met de projectleiders van de projecten die door de PTV zijn geïnitieerd/ondersteund en werd door professor Katrien Termeer aan de hand van de Small Wins aanpak gereflecteerd op het projectenportfolio van de PTV. In februari 2020 is er in een PTV-bijeenkomst nog eens specifiek gekeken naar de Small Wins van de verschillende door PTV-ondersteunde projecten en naar wat nodig is om deze Small Wins te verbreden, te versnellen of op te schalen. In het laatste kwartaal van 2020 zijn interviews afgenomen met de projectleiders over hun Small Wins en wat zij nodig hebben van Rijks- en decentrale overheden om hun Small Wins verder te brengen. Hier kwam een grote diversiteit aan resultaten uit. Deze resultaten worden op dit moment door Katrien Termeer c.s. van Wageningen Research tegen het licht gehouden van Small Wins aanpak. Onderzoeksvragen hierbij zijn:

1. Hoe kunnen we de uitkomsten van de PTV zo goed mogelijk naar het rijk en de provincies laten doorstromen?
2. Welke aanjaagmechanismes kunnen de Small Wins van de PTV bevorderen dan wel belemmeringen wegnemen?
3. Wat is de volgende fase nodig in de procesarchitectuur van de PTV om uitkomsten goed te laten indalen?

Eind februari 2021 worden de resultaten van dit onderzoek verwacht. In een interactieve sessie in aanloop tot resultaten bleek dat zowel ingezet dient te worden op verduurzaming van bestaande ketens (grote inkopers) als het (helpen) opzetten nieuwe Korte Ketens.

Projecten en projectresultaten

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
Restaurants van morgen	Restaurants van Morgen geeft restaurants handvatten voor verduurzaming van hun menu. Het concept is ontwikkeld door Natuur & Milieu en Green Dish. Het programma geeft weer waar de verduurzamingskansen liggen met behoud van klanttevredenheid.	Twee achtereenvolgende haalbaarheids-onderzoeken zijn gedaan en er is een pilot uitgevoerd bij 23 restaurants in de regio Foodvalley. Daaruit blijkt dat, wanneer de restaurants hun menu zouden aanpassen en per gerecht minder vlees en meer groenten serveren, de CO2-uitstoot met 51 procent wordt verkleind. De grootste stappen zijn te behalen met minder vlees per gerecht, en minder gerechten met rood vlees op de menukaart. Dat kan op zo'n manier gebeuren dat de klanttevredenheid gewaarborgd blijft of zelfs verbetert. Als deze stappen worden doorgevoerd in Frans-Nederlandse keukens, dan levert dat een vermindering op van ca 135.000 ton CO2-equivalenten. Eindrapport is hier te vinden.

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
Samenwerken aan een gezond en duurzaam Haarlemmermeer	In Haarlemmermeer zijn veel initiatieven op het gebied van lokaal voedsel. NMCX Centrum voor Duurzaamheid heeft onderzocht of er een infrastructuur kon komen om al deze initiatieven onderling te verbinden en te versnellen.	Het onderzoek naar een infrastructuur heeft de volgende opgeleverd: Het groene voedsel idee, Kookcafe's in de wijk, Meerzwam: bewustwording rond reststromen, Voedselnieuwsbrief, Voedseleducatie voor primair onderwijs, bijdragen aan diverse projecten Educatie Voortgezet Onderwijs, Voedselbossen in de Haarlemmermeer, BoerBordBak - Netwerk: realisatie manifest Info Haarlemmermeer
De Bewuste streekvoedselconsument	Tijdens deze Onderzoeks- en Ontwerp opdrachten voor brugklasleerlingen van de Havo en VWO technasium klassen van het Emelwerda college in Emmeloord ging het om het ontwikkelen van innovatieve consument-streekvoedsel-ondernemer interacties die de bewustwording van de consument verhogen t.a.v. streekvoedsel.	De eindpresentaties van de leerlingen zijn te zien in het volgende filmpje
Taskforce Korte keten (voorheen Korte Keten Coalitie)	De organisaties ZLTO, Food Hub en Fair Treep hebben in opdracht van DD in twee achtereenvolgende haalbaarheidsonderzoeken onderzocht of een Korte Keten Coalitie vruchtbaar zou zijn.	Er bleek veel energie en dynamiek aanwezig bij betrokkenen om deel te nemen aan een Korte Keten Coalitie. Mede aan de hand van deze 2 haalbaarheidsonderzoeken is een visiedocument "Ambitie en infrastructuur meerjarenprogramma Taskforce Korte Keten" opgesteld . Vervolgens is tijdens een netwerkbijeenkomst met korte keten koplopers uit Nederland op 11 juli 2018 de taskforce Korte ketens opgericht.
Superlijst	Superlijst heeft het voornemen vanaf 2019 elk jaar te laten zien wat supermarkten doen om hun klanten te laten kiezen voor gezond en duurzaam. Voor duurzaamheid vergelijkt Superlijst de bijdrage van supermarkten aan zaken als kringlooplandbouw, eerlijke handel, de eiwittransitie en dierenwelzijn. Voor gezondheid is de Schijf van Vijf de meetlat: in hoeverre stimuleert de supermarkt de gezonde keus?	De voornaamste onderzoeksresultaten laten zien dat geen één van de onderzochte supermarkten via aanbiedingen aanstuurt op gezonde keuzes. Dit staat haaks op de aanbevolen verhouding die staat in de Schijf van Vijf van het Voedingencentrum. Desondanks zijn er wel supermarkten die in hun wekelijkse aanbiedingen inspelen op duurzaamheid, zoals de promotie van plantaardige eiwitten of vegetarische keuzes. De Superlijst maakt duidelijk dat er behoefte is aan meer kennis rond de effectiviteit van methodes om consumenten te 'verleiden' tot het maken van gezonde, verantwoorde keuzes. Eindrapport Superlijst
Burgers Boeren 4 food	Het project BB4F wil haar idee van de verbinding tussen burger en boer voor een gezond voedselsysteem testen in de praktijk in de foodvalley.	De beoogde oprichting van het BB4F-concept in Foodvalley is niet helemaal gelukt. Wel is het gelukt een burgerboerderij in de Veluwezoom op te richten. De stichting heeft zich de rol van platform aangemeten voor het

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
		<p>ondersteunen bij het oprichten van een burgerboerderij. Eindrapport BB4F</p>
<p>Werkgroep Eigentijds Eigendom en Grondgebruik</p>	<p>Zou grond weer gemeenschappelijk in eigendom en beheer genomen kunnen worden, zonder te denken in termen als rendement en 'de markt'? Als grond door een onbaatzuchtige stichting wordt beheerd, dan levert dat misschien wel een eerlijkere en duurzamere economie op. Over die stelling buigt WEEG: Werkgroep Eigentijds Eigendom van Grond zich.</p>	<p>Het resultaat van het project is de eindpublicatie 'Grond op een weegschaal, naar een eigentijds eigenaarschap van grond'. Deze publicatie bevat een 'reis' van de leden van de werkgroep, afkomstig uit diverse geledingen van de samenleving: zoals eigenaren van landgoederen, boeren, gemeenten, Rijkswaterstaat, banken en rentmeesters. De deelnemers leerden van elkaar door vernieuwende theorieën en praktijkvoorbeelden met elkaar te delen. Publicatie is binnenkort op de DD-site te vinden, of ook aan te vragen bij Economy Transformers</p> <p>Interview met Damaris Mathijssen hier is te vinden</p>
<p>Samen Verdient (gezond voedsel in achterstandswijken)</p>	<p>Dit project stimuleert gezond gedrag d.m.v. directe kortingen en het sparen van punten (Health Coins). De eerste pilot om deze aanpak in de praktijk uit te testen gaat plaatsvinden in het Utrechtse Kanaleneiland. 'Samen Verdient!' hoopt hiermee gezond gedrag te stimuleren bij mensen die in een lage sociaaleconomische positie verkeren.</p>	<p>Uit de verkenning die is uitgevoerd om het initiatief vorm te kunnen geven, blijkt enthousiasme bij onder meer contactpersonen van de gemeente Utrecht, Buurtteams, het ondernemersfonds en lokale ondernemers, maar vooral ook bij (vertegenwoordigers van) de bewoners van de wijk Kanaleneiland uit Utrecht. De uitdaging nu is de financiering te vinden om een pilotproject uit te voeren.</p>
<p>Onderzoek Korte Ketens in Beleid</p>	<p>Deze position paper geschreven door Jan Willem van der Schans, destijds verbonden aan Wageningen Research, werd opgesteld t.b.v. de Ronde tafelgesprekken over Voedsel in de Tweede Kamer op 5 april 2018</p>	<p>Zie beschrijving. Publicatie hier te vinden</p>
<p>Kennisontwikkeling Transitiecoalitie Voedsel</p>	<p>Doel was enerzijds om de leden op de hoogte te houden van de activiteiten en ontwikkelingen d.m.v. plenaire bijeenkomsten en nieuwsbrieven, en anderzijds om de themagroepen inzicht te geven in de ontwikkelingen bij de andere themagroepen en zo synergie te vergroten.</p>	<p>Nieuwsbrieven, Plenaire bijeenkomsten, Professionalisering TCV website, Kennisdelingsbijeenkomst en een Kennisdeling structuur</p>
<p>Regionale bijeenkomst Duurzaam Heeg</p>	<p>Gezamenlijke bijeenkomst in Heeg met de Participatietafel Regionale Netwerken, lokale initiatiefnemers en betrokkenen. In deze bijeenkomst zijn vanuit Heeg 5 casussen/dilemma's ingebracht op het terrein van Voedsel en Energie. Aanwezig waren 35 deelnemers,</p>	<p>De bijeenkomst in Heeg in september 2019 heeft geleid tot gesprekken met de NVWA (melk uit de omgeving verkopen op het dorpsplein) en het ministerie van EZK (over warmtewinning uit het Hegermeer versus boren naar schaliegas). Voorts is aansluitend in Heeg het initiatief genomen voor een nieuwe voedseltuin (met 20</p>

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
	waarvan de helft van de PTV en PTRN uit het gehele land, en de helft van duurzaam Heeg.	gezinnen) en voor de oprichting van een voedsel-coöperatie.
Living Lab regeneratieve landbouw St Maarten Noord-Holland.,	Tijdens een draagvlak-bijeenkomst van stakeholders in Maartensbrug, Noord-Holland is gewerkt aan een pilot, bedoeld voor de verbreding van de regionale keten rond een biologische bollenboer. 70 geïnteresseerden uit Noord-Holland namen deel.	Bij biologische bollenboer Jan Huibers in Noord-Holland is inmiddels een living lab in oprichting om de gehele regio met ketenpartners mee te nemen in regeneratieve landbouw/bollenteelt. Dit naar aanleiding van de door DuurzaamDoor ondersteunde startbijeenkomst, begeleid door de burgemeester van Schagen.
Inventarisatie Lokale Voedselgemeenschappen in Nederland: een gezamenlijke opdracht met 5 provincies	De Transitiecoalitie Voedsel heeft 5 scenario's opgesteld, waarlangs de voedseltransitie zich mogelijk kan ontwikkelen. Eén hiervan is Lokale Voedselgemeenschappen. Sandra van Kampen heeft een inventarisatie gemaakt van (de kracht van) de huidige lokale voedselgemeenschappen.	De publicatie 'Niet makkelijker, wel leuker, : lokale voedselgemeenschappen in Nederland' is, gepresenteerd tijdens de laatste PTV-bijeenkomst op 14 december 2020. Omvat analyseresultaten van wat de kracht en de impact is van lokale voedselgemeenschappen. Voorts worden een aantal aanbevelingen gegeven om lokale voedselgemeenschappen, als bijdrage aan de voedseltransitie, verder te brengen. De publicatie is hier in te zien.
10 tips voor regionale voedseltransitie	In de publicatie "10 tips voor de regionale Voedsel-strategie" onderzoeken Hilde Engels en Jan Willem van der Schans de kracht van de regionale voedsel-strategie aan de hand van 5 voedselinitiatieven die door de PTV zijn ondersteund. Ze geven 10 tips aan initiatieven en overheden.	De publicatie is gelanceerd tijdens de laatste PTV-bijeenkomst van 2020 . De publicatie analyseert de praktijk van de 5 projecten aan de hand van de Transitietheorie van DRIFT en de Small Wins benadering van Katrien Termeer. Uiteindelijk geven de schrijvers 10 tips aan overheden en de initiatieven zelf. De publicatie is hier te vinden

Projecten doorlopend in 2021

Eind 2020 is voor drie projecten een opdracht verstrekt voor activiteiten waarvan het resultaat pas in de loop van 2021 beschikbaar komt, te weten:

- Gereedchapskist lokale Voedselstrategie voor gemeenten: n.a.v. de Small Wins-interviews is aan Greendish een opdracht gegeven om samen met beleidsambtenaren van gemeenten en provincies te komen tot een gereedchapskist die gemeenten helpt om hun lokale voedseltransitie vorm te geven en consistent te houden.
- Transitiecoalitie Voedsel zet, met ondersteuning van PTV een Kenniscommunity op rond Voedselomgeving.
- Het Kennisplatform Stadslandbouw Nederland voor het oogsten van resultaten waarvoor in de periode 2018-2020 een belangrijke basis is gelegd.

Kennisdelen en communicatie

Gedurende de gehele programmaperiode heeft de PTV stevig ingezet op het delen van kennis en ervaringen opgedaan in activiteiten en projecten. Zo zijn onder meer 4 publicaties (plus nog 1 in 2021) verschenen en zijn meerdere kennis- en leerbijeenkomsten georganiseerd door het land.

Onderstaand een [bloemlezing](#) van online items (naast een aantal links die in voorgaand projectenoverzicht zijn opgenomen).

- [10 tips voor Regionale voedseltransitie](#)
- 8 filmpjes met interviews met projectleiders van de verschillende projecten die door de PTV zijn ondersteund. Gepresenteerd tijdens de PTV-bijeenkomst in juni 2019, geplaatst op de DD-site
 - o [Drees-Peter van de Bosch over de Taskforce Korte Ketens](#)
 - o [Jan Huijgen over BB&F en de mansholt campus](#)
 - o [Marijtje Mulder over project Haarlemmermeer](#)
 - o [Marjan de Boer over de Bewuste streekconsument](#)
 - o [Gustaaf Haan over Superlijst](#)
 - o [Rob van Tilburg over Restaurants van morgen](#)
 - o [Damaris Mathijssen over Werkgroep Eigentijds Eigendom van Grond \(WEEG\)](#)
 - o [Arine Valstar over Samen Verdient](#)
- Onderzoek sleutelfiguren bijeenkomst governance Voedseltransitie 2021-Jan Hassink-WUR (binnenkort op DD-site)
- [Inventarisatie Lokale Voedselgemeenschappen in Nederland](#)
- [Onderzoek Korte Ketens in Beleid.](#)
- [Webinar\(s\) Voedsel van dichtbij 24 juni 2020](#)
- [Webinar Voedsel van dichtbij 28 oktober 2020](#)
- [Opbrengsten Deelsessies Voedsel van dichtbij 28 oktober 2020](#)

1.3 Participatietafel / Leerkring Circulaire Economie

Context

De focus voor deze participatietafel is primair gerelateerd aan de thema's in het Rijks-brede programma Circulaire economie. Het accent ligt op de verbinding tussen lokale en regionale uitvoeringspraktijken en hoe deze (mede) invulling geven aan de landelijke doelen. Vanuit het starten bij circulaire economie komen er gaande weg koppelkansen met andere ambities van beleid en uitvoering van bestaand beleid.

Het ontwikkelen van een nieuw samenspel (tussen systeempartijen leefwereldpartijen) gebeurt door het te doen, erop te reflecteren en er van te leren. En dat alles samen. In de projecten worden de kleinst mogelijke stappen gezet in praktijken (o.a. circulair bouwen, organische stadstromen, lisdodde, bedrijventerreinen), die de complexiteit en dynamiek van de grote opgaven weerspiegelen.

Partners aan de Leerkring Circulaire Economie en de projecten die daaraan zijn verbonden zijn: Diverse provincies, gemeenten, waterschappen, RWS, Stowa, Unie van Waterschappen, Natuur- en milieuorganisaties, woningbouwcorporaties, maatschappelijke initiatieven met hun initiatiefnemers, onderwijsinstellingen, leerlingen, huurdersverenigingen, bedrijven uit de bouwketen, bewoners, kennisinstellingen, adviesbureaus, omgevingsdiensten, NvWA, Ruimte in Regels (ministerie EZK), ministerie I&W, ministerie LNV, adviesbureaus en zzp-ers.

Overkoepelend resultaat

De leerkring Circulaire Economie heeft gewerkt aan gezonde ecosystemen, door mensen bij elkaar te brengen die in die systemen actief zijn en deze anders vorm willen geven. Onderzoeksvragen daarbij waren onder meer: Wat heb jij zelf te doen in deze opgave? en: Hoe kunnen we het gezonde ecosysteem van al die partijen samen neerzetten?

De ambitie is om met de mensen die in de kring stappen fundamenteel anders te kijken naar eigen vraagstukken. De leerkring heeft deze opgave benaderd in het 'werken vanuit kiemen, vanuit het kleine gewoon beginnen en dan vanuit daar proberen de juiste mensen aan te haken om het groter te maken'. Waarden als persoonlijk maken, verbinding aangaan en wederkerigheid' worden hier benadrukt. De aanvliegroute oogt wellicht 'klein', de opgave definieert men groot: "Het werken in en aan de circulaire economie vraagt dat je de keten heel anders gaat organiseren. Je hebt andere mensen nodig, je hebt andere kennis nodig. Het vraagt andere vaardigheden van jezelf en van anderen. Het vraagt een andere aanpak dan je gewend was. Het vraagt andere financiering. Het voorgaande kan feitelijk worden beschouwd als een "gezamenlijke reis". Deze gezamenlijke reis is geduid in een [reisverhaal](#), met daarin voorbeelden, tools & halfproducten, spanningsvelden & dilemma's uit de verschillende praktijken.

Projecten en projectresultaten

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
Werkgelegenheid in de Circulaire Economie	Oriënterend onderzoek naar de invloed van de overgang naar CE op de werkgelegenheid.	Eindrapport: "Werkgelegenheid in de circulaire economie". https://www.duurzaamdoor.nl/meer-over-werkgelegenheid
Met energie naar een circulaire economie in Flevoland	Voor 12 bestaande koopwoningen zijn lokale en regionale bedrijven uitgedaagd om 4 energiezuinige, 4 circulaire en 4 NOM woonconcepten te ontwikkelen: hoe kan bij bestaande woningen het grondstoffen- en	Eindverslag Impact Flevoland: producten - 23 woningscans superzuinig verbouwen (circulair en/of energiezuinig) - 23 adviezen met een marktgericht en financieringsaanbod - 6 kennissessies met sleutelspelers uit het veld van de bouwsector

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
	energiegebruik worden verminderd?	<ul style="list-style-type: none"> • 6 verslagen van de kennissessies • 1 bewonersbijeenkomst (met verslag) • 18 interviews met bewoners • Analyse 'inventarisatie van kansen en knelpunten bij circulaire bouw- en leaseconcepten' • Magazine 'superzuinig wonen en verbouwen' • Slotcongres nov. 2018 met 66 deelnemers. <p>https://www.duurzaamdoor.nl/projecten/project-flevoland</p>
Sluit de Cirkel	Aan de slag met "het gat" tussen aanbod en vraag van circulaire grondstoffen, van primaire grondstoffen naar secundaire grondstoffen.	Eindrapport en 3 bijeenkomsten. De inzichten uit dit traject zijn ingezet voor trajecten stadshout, de Stadswormerij, organische stadsstromen en Iisdodde.
Facilitering leerkring Circulaire Economie	Gezamenlijke zoektocht in de leerkring CE naar wat er nodig is om circulaire economie in de versnelling te krijgen. Met een sterk accent op het leren van een aantal concrete praktijken van de leerkring-deelnemers.	19 bijeenkomsten. Opbrengsten in voorbeelden, tools & halfproducten, spanningsvelden & dilemma's zijn vastgelegd in het "Reisverhaal Circulaire Economie"
Betekenisvol leren Circulaire Economie	Het in kaart brengen en vastleggen van het betekenisvol leren bij projecten van circulaire economie.	Diversen in de vorm van verhalen, impressie-verslagen, beelden e.d. die deels zijn verwerkt in het reisverhaal.
Train-de-trainer circulaire bouweconomie in Zeeland	Ontwikkelen en uitvoeren van een train-de-trainer concept voor adviseurs over circulaire bouweconomie, zodanig dat regionale en nationale kennis meegenomen wordt en gaat stromen in Zeeland.	De cursus is ontwikkeld en is in 2019 gegeven aan 17 deelnemers op 4 dagen in 2019. Blog gemaakt. Cursisten treden ook op als ambassadeur voor Circulair bouwen.
Techniek Doe Dagen	Inventarisatie gericht op een concrete aanpak van zgn. 'techniek-doe-dagen' op specifiek daarvoor ingerichte locaties. Op deze locaties maken leerlingen kennis met de circulaire en biobased economie door zelf van reststromen nieuwe producten te maken.	Het eindproduct van deze inventarisatie is een geïntegreerde aanpak rond de realisatie van Techniek-doe-dagen ingebed in en gedragen door de lokale/regionale onderwijsinstellingen, overheden en betrokken organisatie. Rapport - https://www.duurzaamdoor.nl/projecten/project-biobased-economy
Raamwerk mechanismen circulaire economie	Gezamenlijke verkenning van de mechanismen rond CE aan de hand van praktijken van de leerkringdeelnemers.	Praatplaten CE - https://www.duurzaamdoor.nl/participatietafel-circulaire-economie en opgenomen in reisverhaal. Toegepast in diverse CE-praktijken.

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
Organische stadstromen	Opbouwen van het netwerk voor Organische stadsstromen, zoals blad, gft-wormen, koffiedrab, stadshout.	https://www.duurzaamdoor.nl/projecten/project-organische-stadsstromen Opgedane kennis en leerervaringen zijn actief gedeeld en toegepast in diverse circulaire praktijken.
Aan de slag met regionale kennisuitwisseling over stadshout	Organiseren van kennissessie stadshout, faciliteren van de 'kiemen' in regio's en opbouwen netwerk stadshout	Bijeenkomst, publicatie en verkenning - https://www.duurzaamdoor.nl/projecten/poject-stadshout Opgedane kennis en leerervaringen zijn actief gedeeld en toegepast in diverse circulaire praktijken.
Aanpak Circulaire bedrijventerreinen	Hoe kan je circulaire samenwerking op een bedrijventerrein aanjagen en borgen?? Hoe tackel je mogelijke drempels?	Netwerk is opgebouwd. In dat netwerk worden kennis en leerervaringen op voornoemde vraagstukken actief gedeeld. https://www.duurzaamdoor.nl/next-economy-aanpak
Van Onderop bouwen aan lokale/regionale circulaire ecosystemen	Ontwikkelen en delen van kennis en ervaringen over hoe je consumenten /burgers/burgerinitiatieven activeert in de transitie naar een circulaire samenleving in de regio Overijssel. Hoe laat je het lokale/regionale circulaire ecosysteem ontstaan en functioneren? Welke samenwerkingen zijn daarvoor nodig? Welke initiatieven dragen bij, welke niet?	Leerervaringen zijn vastgelegd in een presentatie en hebben tevens een plek gekregen in het Reisverhaal CE. Tevens al toegepast in diverse circulaire praktijken. O.a. https://www.afvalcirculair.nl/nieuws/afvalnieuws/2020/onderwijs-kringloop-goede-match/ en https://waarde-ring.nl/waardering-laait-zien-dat-het-mogelijk-is/
Van droom naar daad – stadswormerij	Valuecase Stadswormerij Amersfoort uitwerken samen met andere deelnemers zoals Gemeente Amersfoort, provincie Utrecht, programma Ruimte in Regels, NvWA, en ondernemers.	De Stadswormerij Amersfoort (Edgar van Groningen) is in 2019 geopend. Zie ook: https://www.duurzaamdoor.nl/projecten/project-stadswormerij-van-droom-naar-daad en podcasts
De waarde van Ambassadeurskracht in de publieke arena	Hoe werkt de aanpak van Ambassador-wise (Veerkracht) in de publieke arena? (regio Zwolle)	Artikel met inzichten. Sessie in de "Week van CE" in feb. 2021. https://www.duurzaamdoor.nl/nieuws/ambassadeurskracht-publieke-arena/
Naar een toekomstbestendige energieke samenwerking	Deelnemers van de tafel Regionale Netwerken en de Leerkring Circulaire Economie doen ervaring op met deze dilemma-gestuurde aanpak in een samenwerkingstool. Deze tool borgt een aantal van de principes van het werken in het ongemak tussen systeem- en leefwereld.	Tool wordt actief toegepast in de twee genoemde tafels en aanpalende praktijken. Ervaringen met deze dilemma-gestuurde aanpak is verwerkt in een presentatie. Samenwerken in de tussenruimte (in stap 2 https://www.duurzaamdoor.nl/stap-2-basiskamp-open-een-nieuwe-ruimte-instappen) Persoonlijk maken https://www.duurzaamdoor.nl/persoonlijk-maken

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
Lisdodde als bouwmetaal	Ontwikkelen en onderzoeken van de mogelijkheid om lisdodde in te zetten als bouwmetaal in bergingen.	Op 1 februari 2021 worden de panelen geplaatst in bergingen in Schoonhoven en zullen ze gemonitord worden https://www.duurzaamdoor.nl/nieuws/lisdodde-circulair-ontwikkelen-met-de-plant-als-verbindingende-kracht https://www.duurzaamdoor.nl/samen-ervoor-gaan https://www.duurzaamdoor.nl/tiny-house-natte-teelthuisje
Lisdodde als bouwmetaal: onderzoek specifieke eigenschappen.	(vervolgstap op het vorige traject) Onderzoeken van de brand- en andere eigenschappen van lisdodde als bouwmetaal	Onderzoeken (2x) zijn afgerond en gerapporteerd.
Delen inzichten gezonde ecosysteem	Uitwisselen en vastleggen inzichten en ervaringen vanuit div. circulaire praktijken.	Inzichten en leerervaringen actief onderling gedeeld en worden verwerkt in het Reisverhaal CE.
Next Economy Bedrijventerreinen	Opbouwen en faciliteren van netwerk Next Economy Bedrijventerreinen, (in het verlengde van project "circulaire bedrijventerreinen)	Netwerk is opgebouwd. In dat netwerk worden kennis en leerervaringen actief gedeeld. Leerervaringen worden meegenomen in Reisverhaal CE. Zie: Bouwen netwerk Next Economy Bedrijventerreinen op profielpagina Thirza https://www.duurzaamdoor.nl/profiel-thirza
Ontdekkend leren organiseren van Organische stadsstromen	Opbouwen en facilitering van netwerk Organische Stadsstromen en toewerken naar waardenwijzer.	Netwerk, kernteam stadsstromen, waardenwijzer stadsstromen en leerinzichten die worden toegepast op diverse circulaire praktijken. https://www.duurzaamdoor.nl/projecten/project-organische-stadsstromen Opgenomen als stroom bij Circulair Terreinbeheer: https://circulairterreinbeheer.nl/programma-circulair-terreinbeheer-op-stoom/ Duurzaam Door is lid Biomassa Alliantie, lid ambassadeursgroep en Transitieteam om voortdurend te 'sturen' op het ontdekkend leren en organiseren. Deelname CT week: https://circulairterreinbeheer.nl/voorproefje-van-inspirerende-workshops-tijdens-de-ct-week/
Ontdekkend leren organiseren Waarde van Water en Aarde	Opbouwen en facilitering van netwerk Waarde van Water en Aarde en toewerken naar	Kernteam WWA, waardenwijzer en div. leerinzichten. Voor WWA, circulaire bedrijventerreinen, organische stadsstromen, lisdodde e.d. is een

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
	waardenwijzersessie.	subsidieaanvraag ingediend i.h.k.v. missie-gedreven innovatie. https://www.duurzaamdoor.nl/projecten/project-waarde-van-water-en-aarde https://www.duurzaamdoor.nl/waardewijzer
Afronding praktijkleren Circulaire Economie	Opstellen en vormgeven van een reisverhaal voor het overdraagbaar maken van de kennis- en leerervaringen uit de leerkring CE.	Reisverhaal met daarin voorbeelden, tools & halfproducten, spanningsvelden & dilemma's uit de verschillende praktijken. https://www.duurzaamdoor.nl/ce

Kennisdelen en communicatie

Gedurende de gehele programmaperiode heeft de Leerkring CE stevig ingezet op het delen van kennis en ervaringen opgedaan in activiteiten en projecten. De beschikbare online-items zijn in voorgaand overzicht verwerkt. Een aanzienlijk deel van de leerervaringen en opgedane inzichten komen terug in het reisverhaal, waar in het laatste project naar wordt verwezen.

1.4 Participatietafel Water (PTW)

Context

De boodschap na de watersnoodramp van 1953 was duidelijk: dit mag nooit meer gebeuren. Sindsdien hebben burgers, jong en oud, het *gevoel* dat overstromingen tot het verleden behoren. Er is vertrouwen in de systeempartijen in de waterwereld dat alles onder controle is en dat, als er al iets gebeurt, de overheid en de ingenieurs snel kunnen ingrijpen. Wat voor het overstromingsgevaar geldt, geldt ook voor de kwaliteit van drinkwater en de beschikbaarheid van voldoende water in de zomermaanden. De eerste Deltacommissaris en ook de OESO signaleerden een aantal jaren geleden dat het watersysteem en de governance weliswaar uitstekend geregeld zijn, maar dat het schort aan waterbewustzijn onder de burgers. Dat is problematisch voor het draagvlak onder de kostbare en ingrijpende publieke investeringen die nu en in de toekomst nodig zijn, maar ook vanwege de bijdragen die burgers zelf kunnen leveren aan oplossingen voor problemen.

Vanaf 2016 werken systeempartijen in de waterwereld gezamenlijk aan waterbewustzijn, met publiekscampagnes als 'Ons Water' en lesmodules als 'Droge voeten in de polder'. De partijen stemmen hun activiteiten af in de stuurgroep watereducatie. Deze stuurgroep vormt de basis van de PTW. Doel van de PTW is:

- Ondersteuning van een diversiteit aan vernieuwende projecten die elk op eigen wijze willen bijdragen aan het waterbewustzijn van jonge en volwassen burgers;
- Het stimuleren van nieuwe samenwerkingen en
- Leren van de opgedane inzichten en van de wijze waarop de projecten ondersteund zijn.

Partners aan deze participatietafel en de projecten die daaraan zijn verbonden zijn:

Diverse waterschappen, Jeugdijkgraaf, diverse gemeenten en provincies, Deltaprogramma, Rijkswaterstaat, Ministerie van I&W, TU Delft, Universiteit Leiden, Stowa, Deltares, Stichting de Waterspin, Rainbeer, Alterra, VU, Universiteit Utrecht, Hogescholen, RVO, Movares, Groene Brein, GouvernEUR, Vewin, Stichting Leerplan Ontwikkeling, Gemeenten voor Duurzame Ontwikkeling, Natuur- en Milieu-educatiecentra, Pieter Vermeulen Museum, Stichting Erfgoedpark Batavialand DCS (de Coöperatieve Samenleving), Aardrijkskunde lerarenopleiding, Stichting Tijdgeest, Stichting Netwerk Groen Arnhem, Stichting Brugwachtershuisjes en het Nederlands Instituut voor Biologie.

Overkoepelend resultaat

De Participatietafel Water heeft 13 gevarieerde projecten gekozen en ondersteund: projecten waarin het 'zien, ervaren en voelen' van de waterproblematiek centraal staat. Het ging veelal om kleinschalige projecten van initiatiefnemers, die in hun dagelijks leven op uiteenlopende plekken in de maatschappij (privaat of publiek) en vanuit eigen motivatie werken aan het bewustzijn van volwassenen of specifiek van jeugd. Sommige projecten benaderden de doelgroep 'jeugd', als leerling in het (beroeps)onderwijs (watereducatie). Andere projecten richtten zich via andere kanalen op volwassen burgers. Daarbij ging het niet alleen om waterthema's *sec* (waterkwaliteit en -veiligheid), maar ook om de relatie tussen water en het veranderende klimaat (klimaatadaptatie). Initiatiefnemers van projecten ontvingen een financiële bijdrage (€5.000-15.000) om hun projecten inhoudelijk verder te helpen brengen en om tijd vrij te maken voor reflectie op de voortgang van de eigen projecten en op de ondersteuning vanuit DuurzaamDoor. Naast de erkenning door het DuurzaamDoor-etiket ontvingen projecten binnen de mogelijkheden inhoudelijke kennis en toegang tot het brede netwerk van DuurzaamDoor.

De Participatietafel Water organiseerde 4 netwerkbijeenkomsten en 5 leerbijeenkomsten. In de leerbijeenkomsten konden de initiatiefnemers elkaar informeren over hun voortgang, met elkaar meedenken over volgende ontwikkelstappen en kregen ze kennis aangereikt. Initiatiefnemers gaven in een evaluatie aan dat ze niet alleen veel van elkaar hebben geleerd, maar ook van de inhoudelijke experts die waren uitgenodigd bij de leerbijeenkomsten. Voor de meeste initiatiefnemers was echter de financiële bijdrage vanuit DuurzaamDoor, hoe bescheiden ook, de meest waardevolle ondersteuning. Ook werd de toegang naar het brede DuurzaamDoor netwerk positief gewaardeerd, in het bijzonder de weg naar het onderwijs. Eén van de projecten kon opschalen met vervolffinanciering vanuit het Inter-Bestuurlijk Programma (IBP). Alle projecten kregen via communicatiekanalen van de partijen in de stuurgroep een nationaal podium.

In de stuurgroep Watereducatie werd aangegeven dat Virtual Reality, Serious Gaming en andere verbeeldingstechnieken potentie hebben om door te ontwikkelen naar breed inzetbare instrumenten om aan waterbewustzijn te werken.

Projecten en projectresultaten

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
Waterkwaliteit en ecologie	Ontwikkelen van een lesmodule voor het Voortgezet Onderwijs	Inhoud van de lesmodule bleek te ingewikkeld voor het VO. Project is vervolgens ondergebracht bij WUR
Rainbeer	Project gericht op: <ul style="list-style-type: none"> • waterbewustwording bij MBO-leerlingen; • onderzoek naar de kwaliteit van regenwater t.b.v. bierproductie. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sociale ondernemer die door netwerk-interventie van DuurzaamDoor naast (en met) bier nu ook 'waterbewustwording' produceert in het MBO; • Rainbeer heeft een methodiek laten ontwikkelen om de kwaliteit van de regenwater te bepalen en te bewaken, als grondstof voor bier.
VR expeditie	Onderzoek naar de toepassingsmogelijkheden van Virtual Reality in het aardrijkskundeonderwijs.	Onderzoek toont aan dat VR als eigentijds instrument duidelijk potentie heeft voor dit type onderwijs. Voorgenomen onderzoek naar de educatieve effecten staat vanwege Covid-19 voorlopig stil.
Groene Schoolpleinen	Ontwikkelen en inrichten van Groen schoolplein en onderzoek naar de effecten op biodiversiteit, hittestress en waterberging. Lesprogramma's, meettools, handleidingen.	Pilot in de gemeente Velzen is geslaagd. Universiteit Leiden Voor opschaling van de inzichten en ontwikkeling van lesprogramma's, meettools en handleidingen is nieuwe financiering nodig, die niet binnen DuurzaamDoor beschikbaar is.
Water de baas	Expositie als interactief lesprogramma met 'control rooms' en 'innovatietafels' voor BO groep 7-8 en VO	Expositie is gerealiseerd. Kennisniveau bij beoogde doelgroepen blijkt onvoldoende aan te sluiten op de expositie. Inzicht: doelgroepen 'aan de voorkant' betrekken.
Gebiedsrating en gebiedsfinanciering	Testen van nieuw instrument om de waarde van klimaatbestendige regio's te bepalen in een gebiedsproces in Den Helder. Instrument moet uiteindelijk leiden tot gebiedsfinanciering vanuit meerdere bronnen.	Test uitgevoerd, vervolg onzeker. Inzichten: omgaan met conflict en cohesie gaat gemakkelijker in 'gebied als klas' setting. Het DuurzaamDoor etiket op het project opent deuren. Acceptatie en doorontwikkeling van het instrument zijn onder meer afhankelijk van het communicatief vermogen van initiatiefnemers.
Dilemmabox	Ontwikkelen van online-tool en onderwijsmodule voor het VO (Technasia) over de rol van water in de circulaire economie. Koppeling tussen waterschappen en VO.	Onlinetool is ontwikkeld en toegevoegd aan de portfolio van Stichting Tijdgeest. Aantal waterschappen zorgen voor inhoudelijke voeding (casus). Op deze manier zijn waterschappen aan technasia gekoppeld. Inzicht: financiering is problematisch, bij zowel opdrachtgevers (waterschappen) als doelgroepen.

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
Regenwaterstad	Ontwikkelen van een spray die teksten zichtbaar maakt na regenval.	De spray is ontwikkeld en heeft als techniek zeker potentie. Ondernemend en netwerkend vermogen van de initiatiefnemers blijkt bij dit soort initiatieven een belangrijke randvoorwaarde.
Arnhemmers aan de slag met klimaatadaptatie	Inzet van groene ambassadeurs en excursies in wijken om burgers bewust te maken, te betrekken en te activeren op het vlak van klimaatadaptatiemaatregelen.	Diverse sessies georganiseerd, waarbij mensen ('groene ambassadeurs') die actie hebben ondernomen aan huis, dak of tuin (zoals groen dak, een regenwateropslagsysteem, zonnepanelen of een warmtepomp) ervaringen delen met wijk- en buurtbewoners
Serious gaming	Ontwikkelen en uittesten prototype spel waarin spelers vanuit verschillende rollen virtueel bepalen hoe om te gaan met wateroverlast in de bebouwde omgeving. Doelgroep NME's en onderwijs.	Het spel blijkt technisch duidelijk potentie te hebben. Het project staat dan ook aan de vooravond van geografische opschaling. Educatieve effecten zijn nog onbekend. Door Covid-19 immers nog niet in de klas of bij bewonersparticipatie (in gemeente Den Haag) uitgevoerd.
Riothermie	Project gericht op het toepassen van riothermie in publieke gebouwen (verzorgingstehuis in gemeente Velsen), met bijzondere aandacht voor de vraag "Hoe werk je hierin samen?".	Het project is vertraagd, maar de proces-inzichten (over samenwerking tussen de rioolbeheerder en verschillende afdelingen binnen ambtelijke organisaties (zorg, vastgoed, financiën en energie) worden benut om de techniek elders in dezelfde gemeente wél in te zetten.
Radio Brugwachter	Maken van podcasts rond de meest recente waterschapsverkiezingen over het thema water, vanuit verweesde brugwachters-huisjes in Den Bosch.	Podcasts zijn gemaakt en blijken regionaal potentieel te hebben. Er is een advies gegeven en netwerk ingezet voor vergroting van het (communicatieve) bereik. Inzicht: Goed verwachtingenmanagement 'aan de voorkant' nodig over de bijdrage die DuurzaamDoor kan bieden.
Activering van overstort	Betreft een uitwerking en opschaling van het bestaande project "Klimaatadaptatie: hoe voorkomen we activering van overstorten". Tastbaar maken van problematiek voor Technasia.	Project loopt nog (met name vertraagd door Covid-19)
Lerende evaluatie	Evalueren van de tussentijdse resultaten als input voor de programmering van DuurzaamDoor 2021-2024.	De evaluatie is opgeleverd met een aantal zeer bruikbare inzichten, zoals: <ul style="list-style-type: none"> • Beoogde eindgebruikers betrekken bij de opzet projecten; • Meer aandacht nodig voor communicatie en kennismanagement van de participatietafel • Een pleidooi voor meer programmatisch werken.
MBO Challenge	Praktijkgerichte pilot o.l.v. Waterschap Drents Overijsselse Delta om in en met het agrarisch MBO	Project is pas eind 2020 gestart nadat de MBO-sector als doelgroep voor dit project is geselecteerd.

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
	leerinzichten op te halen om de thematiek van water en bodem verder in het agrarisch MBO onder de aandacht te brengen.	
OnsWater vakdag	Externe capaciteit voor organisatie van hét communicatie- en educatie-event in de waterwereld, als podium voor DuurzaamDoor, de Participatietafel en de projecten.	De vakdag is uitgesteld vanwege Covid-19 De voorbereidende werkzaamheden zijn later alsnog te benutten.

Publicaties en producten

[Readymag](#) met ervaringen en lessen uit de 13 projecten en de ondersteuning vanuit DD (2020)

[Artikel](#) over 3 jaar PTW en de DD special van Publiek Denken (digitaal en print)(2020)

[Artikel](#) over DuurzaamDoor en PTW in tijdschrift Watergovernance (digitaal en print)(03/2020)

[Podcasts Brugwachtershuisje](#)

[VR publicaties](#)

[Resultaten project Dilemmabox](#)

1.5 Participatie tafel Energie

Context

Op het gebied van energie wordt een stapsgewijze transitie naar een meer duurzame energievoorziening nagestreefd. Dit gaat hand in hand met een beperking van de CO2 uitstoot en de opgaven voor Klimaat.

In 2019 is het Klimaatakkoord vastgesteld. In dit akkoord staan meer dan 600 afspraken om de uitstoot van broeistofgassen tegen te gaan. De Participatietafel Energie heeft zich tot doel gesteld bij te dragen aan de versnelling van de realisatie van de doelstellingen uit het Klimaatakkoord. Daarbij ligt de focus op het thema participatie. In DD2 zijn projecten ondersteund die bijdragen aan de participatie van partijen in de keten, met decentrale bijdragen en minder met de grote meer technologische opgaven. Het 'lerend vermogen' gaat bij transities van deze aard vooral om het gedrag van burgers en bedrijven, motieven en financiële mogelijkheden, eerder dan dat er een gebrek aan technologie op zich is.

De Participatietafel Energie is in 2018 van start gegaan met ca. 15 vertegenwoordigers uit alle geledingen van het energieveld. Vanuit de tafel is de focus bepaald en zijn projecten geïnitieerd. De projecten zijn deels door tafeldeelnemers en deels door andere partijen uitgevoerd. De tafel bepaalde de op te pakken vraagstukken. Vervolgens werd met de opdrachtnemer het project met de tafel 'verrijkt' en in de uitvoering speelde de tafel een rol als klankbordgroep. Deze werkwijze is door de deelnemers zeer gewaardeerd.

Partners in de Participatietafel Energie en de daaraan verbonden projecten zijn:

Ministerie van EZK (Energieke Samenleving; Warmtewet) , Provincies Friesland en Zuid Holland, Coöperatie Leren voor Morgen, GEA/Alliander, Klimaatverbond, EnergieSamen/Buurtwarmte, Platform LEO, SME, Buurkracht, NMF, GDO, Missing Chapter Foundation, BZK/PAW (Programma Aardgasvrije Wijken), LSA, EnergieSamen, provincie Flevoland, Stichting KEK, Regio Rivierenland, NME Rivierenland en Flevoland, De Coöperatieve Samenleving (DCS), DRIFT, gemeente Hengelo en gemeente Drimmelen, twee scholen, Nationaal Programma RES, TNO, VNG, Kadaster, Participatiecoalitie.

Overkoepelende resultaten

Overall zijn in de gesprekken in de PTE, de uitgevoerde projecten en de 5 wetenschappelijke essays en bijbehorende podcasts een veelheid aan dilemma's en lessen rond participatie verdiept. Participatie blijft op alle niveaus maatwerk, maar de Participatietafel Energie heeft in de afgelopen twee jaar ingrediënten geleverd waarmee energiecoöperaties, gemeenten, regio's, departementen en andere stakeholders hun praktijk verrijkt hebben. Daarbij zijn een aantal onderwerpen verkend die vervolgens door andere partijen zoals het Nationaal Programma RES en het Programma Aardgasvrije Wijken zijn opgepakt.

Projecten en projectresultaten

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
Middengroepen	Onderzoek Leertraject (CoP) naar de wijze waarop middengroepen door energiecoöperaties worden betrokken bij de aardgasvrij ambitie in hun wijk.	Het project Middengroepen heeft een publicatie opgeleverd met lessen over het betrekken van de 'stille groepen' door energie coöperaties die nu in o.a. PAW verder gebracht worden. De lessen rond betrekken van bewoners kunnen ook door gemeenten worden gebruikt. Resultaten zijn uitgedragen in een aantal leerbijeenkomsten.
Energiechallenge	Onderwijs is cruciaal voor de systeemverandering richting een duurzame samenleving. Enerzijds voor toekomstige arbeidskrachten in de duurzame energiesector.	De twee energie challenges in het onderwijs (vmbo) hebben lokaal gezorgd voor verbinding met lokale duurzaamheidspartijen zoals het NME-centrum. Zo is een eerste stap gezet voor

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
	Anderzijds om duurzame burgers op te leiden. M.b.v. energie-challenges in Rivierenland en Flevoland zijn MBO-scholieren bewust geworden van de regionale energie opgave en het werkveld.	lokale borging. Deelname door 300 leerlingen en 20 NME-medewerkers.
Inclusiviteit van de energietransitie via de RES	Praktijkonderzoek in de regio Bommelerwaard. Biedt de RES de mogelijkheid om een inclusieve energietransitie te organiseren?	Dit project heeft onderstreept dat het lastig is om alle stakeholders inclusief bewoners in het RES-proces te betrekken. Dit is aanleiding geweest voor een nieuw project in 2020. (zie Participatie in de RES)
Participatie in de RES	Verkenning i.s.m. NP RES naar het verbeteren van de participatie in de Regionale Energie Strategieën.	Dit heeft geresulteerd in een structureel participatie-overleg onder de vlag van het NP RES. Hiermee staat het onderwerp participatie steviger op de agenda.
Leerbijeenkomst "Andere manieren van samenwerken"	Participatie en samenwerking vraagt om het 'goede gesprek'. In deze bijeenkomst is er met verschillende gesprekstechnieken geoefend.	Dit gaf de 50 deelnemers inzicht in de mogelijkheden om hun processen anders vorm te geven en de daarvoor benodigde gesprekken effectiever te voeren.
De nieuwe commons in de energietransitie	Verkenning en dialoog tussen lokale warmte initiatieven en de overheden over de positie van warmte-initiatieven in het (lokale) warmtespeelveld.	Dit heeft geleid tot bewustwording van de dilemma's en vraagstukken bij de verschillende partijen vanuit overheid en coöperatieve beweging. De 3 hieraan bestede leer-bijeenkomsten hebben voor meer onderling begrip gezorgd.
De stem van jongeren in aardgasvrije wijken	Verkenning naar hoe jongeren hun stem kunnen laten horen in de beleidsprocessen op lokaal niveau. 2 pilots in een proeftuin van het programma aardgasvrije wijken.	Eindsessie over de stem van jongeren in aardgasvrije wijken medio 2021. Door de coronamaatregelen is de tweede pilot met een school in Hengelo tot nader orde uitgesteld.
Sociale inclusiviteit van de energietransitie	Verkenning naar hoe kwetsbare huishoudens ook deel kunnen nemen aan de energietransitie. Doel is de domeinen Sociaal en Fysiek op dit thema meer bijeen te brengen in plaats van apart te laten opereren.	Eindsessie met VNG, enkele gemeenten, ministeries van SZW, BZK en EZK gehouden in november 2020. Het onderwerp heeft de politieke aandacht, maar nog geen duidelijke eigenaar.
Borging 50% financiële participatie (eigendom) in de RES	In Gelderland worden met de RES-regio's concrete tekstvoorstellen voor gemeenten opgesteld om de wens 50% lokaal eigendom vanuit het klimaatakkoord in te vullen.	Eindproduct gereed voorjaar 2021. Brede verspreiding via o.a. GEA, NP RES en Participatiecoalitie.
Reflectie-traject "Een zoektocht naar draagvlak"	Een serie essays en podcasts van wetenschappers die hun licht laten schijnen op het thema participatie en draagvlak in de energietransitie. Met als doel bewustwording te creëren over de dilemma's bij participatie en het gesprek te starten over wat we kunnen verwachten van participatie.	5 wetenschappelijke essays en 5 podcasts over "Een zoektocht naar draagvlak". Eindbijeenkomst via een Dialoogtafel eind september 2020 "(60 deelnemers) met als doel de inzichten en kennis breder beschikbaar te maken en te delen.

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
Slimme energiecombinaties in de regio	Verkenning mogelijkheden systeemintegratie op lokaal niveau. Duurzame energieprojecten lopen nu al tegen problemen met de netinpassing aan. Is het mogelijk om tot lokale, slimme energiecombinaties te komen waardoor dit probleem wordt opgelost? Wat is daarvoor nodig?	Dit project wordt in één regio uitgevoerd. Door gesprekken met de verschillende stakeholders lokaal wordt inzicht gekregen in de dilemma's die spelen. Project is eind december 2020 gestart. Eindrapportage juni 2021.

Publicaties, podcastst en artikelen

- Rapport 'De middengroepen betrekken': https://www.duurzaamdoor.nl/sites/default/files/2019-12/201909-Middengroepen-aadrgasvrije-wijken-dorpen-Duurzaam-Door-Buurtwarmte_rapport_def2.pdf
- Rapport DCS: Gebiedsgerichte systeemtransitie via de RES
- Rapport de nieuwe commons in de energietransitie: Warmteschappen: <https://energiesamen.nu/nieuws/137/warmteschappen-nieuwe-publicatie>
- 5 essays 'Een zoektocht naar draagvlak': <https://www.duurzaamdoor.nl/nieuws/essays-en-podcasts-de-zoektocht-naar-draagvlak-voor-energietransitie>
- 5 podcasts 'Een zoektocht naar draagvlak': <https://www.duurzaamdoor.nl/nieuws/essays-en-podcasts-de-zoektocht-naar-draagvlak-voor-energietransitie>
- Rapportage Sociale inclusiviteit van de energietransitie: <https://www.duurzaamdoor.nl/nieuws/armoede-schulden-en-energietransitie>

Nog op te leveren:

- Rapportage De stem van jongeren (2021)
- Rapportage borging 50% lokaal eigendom (2021)
- Slimme energiecombinaties in de regio (2021)

Artikelen

- CoP als energietransitieversneller. <https://publiekdenken.nl/nieuws/algemeen/community-practice-als-energietransitieversneller/>
- Middengroepen: hoe krijg je het peloton met de koplopers mee? <https://specials.publiekdenken.nl/special-groen-akkoord-2019/leerprogramma/>
- Overall beeld 'zoektocht naar draagvlak' <https://publiekdenken.nl/partners/kennisprogramma-duurzaamdoor/zoektocht-naar-draagvlak-vijf-essays-over-de-energietransitie/>
- Dialoogtafel in Energie Samen: [Energie Samen Magazine 2 2020 by Energie Samen - Issuu](#) (pag 15-16)
- Eindspecial DuurzaamDoor: [Special DuurzaamDoor: van kiem naar bloemenveld - Publiek denken](#)

2. De doorsnijdende tafels

2.1 Participatietafel Regionale Netwerken

Context

Vaak komen meerdere duurzaamheidsopgaven samen in één bepaald gebied of in een regio. Beleid dat vanuit diverse sectorale belangen is ingestoken heeft in de praktijk werking in eenzelfde regio en/of bij een set van actoren. Een meer integrale benadering is dan nodig. Niet het thema of een bepaalde sector, maar de maatschappelijke uitdaging vormt daarbij het vertrekpunt en dat vraagt vaak om een gebiedsgerichte, specifieke benadering. Soms komt de behoefte aan een regionaal duurzaamheidsnetwerk van een lokale of provinciale overheid, maar in het merendeel van de gevallen is er sprake van een 'bottom-up' beweging of van een netwerk van bedrijven dat samen wil optrekken. Door met hen samen het 'waarom', het 'wat', 'hoe' en 'wie' te definiëren en hen te ondersteunen met praktische modellen en good-practices, versnellen dergelijke netwerken de samenwerking in de regio.

Partners aan deze participatietafel en de projecten die daaraan zijn verbonden zijn: Cos Limburg, Sol Creatie, Lijnspeel, Transition Consultancy, provincie Friesland, Origame, Gebiedscoöperatie Rivierenland, AT Osborn, Regio Rivierenland, Noorden Duurzaam, Foodcouncil MRA, De Coöperatieve Samenleving (DCS), Coöperatie Bommelewaar, provincie Zuid-Holland, NMF Flevoland, Duurzaam Heeg, Embee projects, John Huiberts, Atlantis Handelshuis, Branchevereniging bollenboeren, provincie Noord-Holland, gemeente Heerlen, COOP Champion, Wageningen Research, Saxion Hogeschool, provincie Flevoland, Bureau Mozaiek, Burosa, Cailin, Louise Boelens en Anne van Strien.

Overkoepelend resultaat

De afgelopen jaren 2017-2020 zijn meer dan 10 regionale duurzaamheidsnetwerken geïdentificeerd en geholpen bij hun ambities om aan duurzaamheid te werken. Daaroverheen heeft de PTRN er als een soort van Community of Practice voor gezorgd dat actoren die per definitie aan 'hun regio' gebonden zijn ook van elkaar konden leren. In de praktijk bestond hier duidelijk behoefte aan en hebben deelnemers zich positief uitgesproken over de meerwaarde. Omdat veel initiatieven/regio's tegelijkertijd 'het wiel aan het uitvinden' waren. Dan is het delen van kennis en ervaring een goede bijdrage aan het versnellen van de agenda. Niet door praktijken te kopiëren of over te nemen, maar om achterliggende principes, werkwijzen, patronen en structuren bloot te leggen, met elkaar te delen en te vertalen naar tools, modellen en methoden, zodat een ieder in eigen gebied en met eigen problematieken en stakeholders daar weer vorm en inhoud aan kan geven.

In "Het mooiste advies aan DuurzaamDoor" worden uitgangspunten aangegeven voor de doorontwikkeling van de PTRN in DD-3. Een van de belangrijkste daarvan is de doorontwikkeling naar 5-7 regionale transitiewerkplaatsen, waar de provincies ook een belangrijke rol in spelen.

Projecten en projectresultaten

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
Regionale Transitie-Academie 1	Zie resultaat	De regionale diagnose levert duidelijkheid op over de concrete leer- en innovatiebehoefte in de regio. Het biedt inzicht in de mate waarin verschillende actoren (binnen ca. 10 verschillende multi-actor initiatieven) hun successen willen versterken en hun falen willen verminderen. De diagnose verdiept het inzicht in de diverse rollen van de partners. Onderzoeksresultaten zijn vastgelegd in een eindrapport .
Gebied coöperatie Rivierenland Vreedzaam leren en doen fase 1 + 2	Zie resultaat	In dit project zijn instrumenten ontwikkeld die partijen uit de leef- en systeemwereld van Rivierenland kunnen gebruiken om elkaar beter te begrijpen en verstaan, waardoor ze effectiever en efficiënter kunnen werken met gebiedspotentieel en meervoudig waarden kunnen oogsten. Het Eindrapport en bijlage van fase 1 is hier te vinden.
Onderzoek Open Source ICT regionale netwerken	Ontwikkeling van een "TafelAtlas Regionale netwerken" + resultaten test regionale duurzaamheidsnetwerken	Dit rapport behandelt het idee van tafel-netwerken, als nieuwe infrastructuur voor thematische, sectorale en circulaire samenwerking voor transitie. Dit zijn lokale, provinciale of regionale netwerken van unieke tafels die ieder een kennissamenleving, een sector/branche of een complete product/dienstketen representeren. A.d.h.v. een prototype is een grondige inventarisatie gedaan van gewenste functionaliteit in een nieuw en nationaal inzetbaar webplatform voor tafelnetswerken. Het eindrapport is hier te vinden.
Veldtest TafelAtlas	De ambitie is om voorbij dit proefproject een grotere groep van vernieuwers te interesseren voor praktijk-experimenten, en zodoende bij te dragen aan de fundamentele vernieuwingen waar deze tijd om vraagt. Door experimenten kan geleerd worden hoe bijvoorbeeld gebiedstafels en gebieds-coöperaties zich onderling verhouden en hoe deze als complementaire vormen in de TafelAtlas gevisualiseerd kunnen worden.	De projectresultaten zijn vastgelegd in een eindrapport. In het eindrapport worden een paar belangrijke aanbevelingen gedaan over het gebruik en de doorontwikkeling van de tafelAtlas.
Voedsel verbindt	In de Metropool Regio Amsterdam (MRA) is een groot aantal partijen en organisaties actief bezig met regionaal voedsel. De regio heeft de ambitie om, in het kader van de Korte Keten, over een tiental	De belangrijkste acties en aanbevelingen, zoals vastgelegd in het eindrapport, zijn: <ul style="list-style-type: none"> • Het leggen van contacten met bedrijven en gemeenten in de metropoolregio Amsterdam om ze te overtuigen het regionaal voedsel-manifest te ondertekenen; • Het organiseren van een drietal plenaire sessies van de Food Council MRA op drie verschillende

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
	<p>jaren zichzelf te kunnen voeden. Hiervoor is nodig dat de organisaties en partijen met elkaar verbindingen aangaan en daar waar mogelijk samen gaan werken. Op dit moment is er nog geen (regionaal) netwerk tussen deze partijen.</p>	<p>locaties in de regio. De organisatie van een drietal workshops voorafgaand aan de plenaire bijeenkomsten van de Food Council.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Deelname aan het Bestuurlijk Overleg Food van de MRA en opstelling van adviezen voor dit orgaan,; • Oprichting van een tweetal rechtspersonen (vereniging en coöperatie) waarbinnen de werkzaamheden van Food Council MRA zullen worden ondergebracht; • Overleg met en deelname aan een landelijke organisatie voor de coördinatie van voedseltransitie; • Medewerking aan de opzet van een Europees forum voor voedselraden; • Opzetten van een aantal concrete projecten namelijk De Nieuwe Markt, Food Video Challenge VEAT, We Feed The City 2020 en Lokale Voedseldemocratie. <p>Het eindrapport is hier te vinden.</p>
Rijnlands Gebiedsarrangement	<p>In dit project ontwikkelt De Coöperatieve Samenleving het Rijnlands publiek-privaat-burgerlijk gebiedscoöperatief model (juridisch) verder door, waardoor het aansluit op nieuwe ontwikkelingen en actuele regelgeving en beleid.</p>	<p>De projectresultaten zijn vastgelegd in een eindrapport. In het eindrapport komt o.a. aan bod de lerende aanpak van het Gebiedsarrangement. Vier gebieden worden geanalyseerd voor wat betreft hun nul-situatie en ontwikkelfase.</p>
Ontwikkeling Leergang Gebied is de k(I)as	<p>Het programma "Het Gebied is de K(I)as" is een lerend programma, dat gedurende zes jaar gebieden begeleidt naar en binnen een nieuw publiek-burgerlijk-privaat 'speelveld'. Een speelveld met een nieuwe spelregelset' geënt op het Europese Regio- beleid (gericht op sociale cohesie en economische structuurversterking) en -landelijk- de Omgevingswet. De gebieden worden op de implementatiefase van deze wetsomgeving voorbereid.</p>	<p>De projectresultaten zijn vastgelegd in een eindrapport. De resultaten betreffen de beschrijving van het leerprogramma Gebied is de K(I)as.</p>
Moderne herverdeling	<p>In dit project onderzoekt de coalitie de volgende hypothese: regionale netwerken laten het (her)verdelen van welvaart soepeler en effectiever verlopen dan in de situatie</p>	<p>De projectresultaten zijn vastgelegd in een eindrapport. Samenvattend laat deze studie drie herverdelingseffecten zien, nl.:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Meer koopkracht door meer opbrengsten en minder kosten, waaronder transactiekosten, betekent dat er meer welvaart te verdelen is;

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
	<p>waarin dit gaat via de systeemwereld.</p>	<p>2. Meer problemen worden decentraal opgelost, waardoor minder inspanning van centrale partijen nodig is om ongelijkheden recht te trekken. Dat scheelt de samenleving kosten, waardoor er meer welvaart te verdelen is.</p> <p>3. Meer mensen krijgen de kans om deelgenoot te zijn in de decentrale oplossing van problemen; dat geeft hen de kans om te delen in de extra welvaart.</p>
<p>Local for local stroomconcept Bommelewaar</p>	<p>De ambitie van het project is om de lasten en de lusten van de energietransitie in de Bommelerwaard in evenwicht te brengen. Maar ook ervoor zorgen dat het geld dat iedereen uitgeeft aan energie, zoveel mogelijk in het eigen gebied blijft.</p>	<p>De projectresultaten zijn vastgelegd in een eindrapport.</p> <p>De belangrijkste resultaten zijn: In 2016 is het idee voor een echt lokaal energie-concept gelanceerd tijdens het Bommelewaar 2-jaarsfeest. In twee jaar tijd is het concept gerealiseerd met de start van het eerste collectieve zonnedak. Een nieuwe stap is ontwikkeling naar een gebiedscoöperatie.</p>
<p>PZH Succesfactoren maatschappelijk leren</p>	<p>Om lerend vermogen en een lerende cultuur in regionale netwerken te realiseren en te borgen, dient een analyse te worden gemaakt van de effecten van reflexieve monitoring in een voorbeeld- gebiedsproces.</p>	<p>De projectresultaten zijn vastgelegd in een eindrapport.</p> <p>Dit onderzoek betreft een inventarisatie van de ondersteuningsbehoefte van change agents in de Provincie Zuid Holland casus Groen Verbindt Alblasserwaard Vijfheerenlanden.</p>
<p>Groen verbindt</p>	<p>Deze leergang is een vervolg op het project 'Succesfactoren maatschappelijk leren' en betreft het verslag van het volgen van een speciaal Opgezette Leergang voor leden van de gebiedscoalitie Alblasserwaard Vijfheerenlanden.</p>	<p>Leergang is ontwikkeld en toegepast in de genoemde regio. Het is ook beschikbaar voor andere regio's.</p>
<p>Reflexiviteit in gebiedsopgaven</p>	<p>In dit project is onderzocht hoe de 'change-agents' van de provincies kunnen bevorderen dat gebieds-netwerken zich verder ontwikkelen tot zelfsturing. Hierbij wordt ook gekeken naar de verschillende rollen van de provincie in de dynamiek van de gebieds-ontwikkeling. En welke taal en werkwijze nodig is om sociaal leren in de netwerken te bevorderen.</p>	<p>Het resultaat van dit project betreft een actieboek leercommunity, met als ondertitel: 'Provinciale veranderkracht in gebiedsopgaven en regionale transitie'</p> <p>Van november 2018 tot juni 2019 hebben acht medewerkers van de provincies Zuid-Holland en Noord-Brabant interventies ontworpen en uitgevoerd in hun eigen gebiedsopgave en regionale transitieopgave. Het resultaat is een lijst van gehanteerde werkwijzen en methoden.</p>

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
Kenniskring Participatie bij grootschalige duurzame energie opwekking	De energiecoöperaties in Flevoland zijn met hun dienstenontwikkeling allemaal in een vergelijkbaar stadium. Zij lopen allen tegen vergelijkbare knelpunten aan en ook zien zij vergelijkbare kansen. Het is daarom zinvol om onderlinge uitwisseling en kennisdeling te organiseren, zodat de knelpunten in gezamenlijkheid worden beetgepakt en de kansen in gezamenlijkheid worden verzilverd.	Eindrapport met 'lessons-learned' op basis van de ervaringen met Flevolandse cases. Tevens zijn voorbeelden opgenomen hoe de verplichte (gewenste) bewonersparticipatie coöperatief kan worden ingevuld via lokale energie-coöperaties. Voorts zijn aanbevelingen opgenomen hoe energiecoöperaties zich kunnen door-ontwikkelen tot volwaardige partners van overheden en windverenigingen.
Regionale bijeenkomst Duurzaam Heeg	Gezamenlijke bijeenkomst in Heeg met de Participatietafel Regionale Netwerken, lokale initiatiefnemers en betrokkenen. In deze bijeenkomst zijn vanuit Heeg 5 casussen/dilemma's ingebracht op het terrein van Voedsel en Energie. Aanwezig waren 35 deelnemers, waarvan de helft van de PTV en PTRN uit het gehele land, en de helft van duurzaam Heeg.	De bijeenkomst in Heeg in september 2019 heeft geleid tot gesprekken met de NVWA (melk uit de omgeving verkopen op het dorpsplein) en het ministerie van EZK (over warmtewinning uit het Hegermeer versus boren naar schaliegas). Voorts is aansluitend in Heeg het initiatief genomen voor een nieuwe voedseltuin (met 20 gezinnen) en voor de oprichting van een voedsel coöperatie.
Living Lab regeneratieve landbouw St Maarten Noord-Holland.,	Tijdens een draagvlakbijeenkomst van stakeholders in Maartensbrug, Noord-Holland is gewerkt aan een pilot, bedoeld voor de verbreding van de regionale keten rond een biologische bollenboer 70 geïnteresseerden uit Noord-Holland namen deel.	Bij biologische bollenboer Jan Huibers in Noord-Holland is inmiddels een living lab in oprichting om de gehele regio met ketenpartners mee te nemen in regeneratieve landbouw/bollenteelt. Dit n.a.v. de door DuurzaamDoor ondersteunde startbijeenkomst, begeleid door de burgemeester van Schagen.
5000 zonnepanelen in centrum Heerlen	In Heerlen is onderzocht hoe op energiegebied verduurzaamd kan worden, met als ambitie 5000 zonnepanelen voor de binnenstad van Heerlen. Wat kunnen we samen bereiken aan duurzaamheid, activiteiten en inclusief zijn voor de binnenstad van Heerlen?	Een Plan van aanpak t.b.v. de oprichting van energiecoöperatie met 5000 zonnepanelen.

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
Kiemregio Limburg	Dit is een vervolg van het project '5000 zonnepanelen', waarbij naast energie ook regionaal voedsel als thema is opgepakt.	De projectresultaten zijn vastgelegd in een eindrapport. De belangrijkste resultaten zijn: <ul style="list-style-type: none"> • de oprichting van een gebiedscoöperatie Parkstad, waarin meerdere vraagstukken kunnen worden opgepakt; • naast veel 35+'ers zijn er ook jongeren aangetrokken om deel te nemen; • de oprichting van een voedselraad in Parkstad; • een gezamenlijke ontmoeting tussen Parkstad en Aken, waarin streekproducten werden uitgewisseld.
Kiemregio Heeg	Dit project betreft vervolg-activiteiten op meerdere vraagstukken die in de regioessie op 19 sep 2019 aan de orde kwamen en op het behalen van small wins voor de regio. Beoogde resultaten: de Gebiedscoöperatie Heeg e.o. opgericht; er is zicht op een oplossing voor de spagaat tussen 'nieuwe' en 'oude' winning van grondstoffen die ontstaat als gevolg van de pioniersrol van Duurzaam Heeg in aquathermie en de knellende wetgeving die het dorp blootstelt aan de gevaren van gaswinning in het gebied; er is zicht op de mogelijkheden binnen de bestaande regelgeving als het gaat om lokale voedselproductie en -consumptie en op de knelpunten die opgelost moeten worden.	Er is een eindrapportage opgeleverd. Hierin staat per vraagstuk wat de activiteiten hebben opgeleverd. Uiteindelijk heeft het Kiem-project Duurzaam Heeg geholpen een aantal urgente vraagstukken in het spanningsveld tussen leefwereld en systeemwereld te onderzoeken. Dit heeft geleid tot professionalisering en een meer gedegen kennisfundament. Ook is er volop concrete opbrengst gerealiseerd – 750 m2 groentetuin, 15 moestuiniers, 50 tuinvrienden, 250 handtekeningen voor het behoud van bomen, een verpakkingsvrij inkoopnetwerk en een stichting. In twee afleveringen van de podcast Kiemkracht komen de thema's lokaal voedsel en energietransitie uitgebreid aan de orde aan de hand van de projecten in Heeg. Ze zijn te beluisteren via Kiemkracht! Podcasts met ervaringen van transitieversnellers Duurzaamdoor
Kiemregio Noord-Holland	Ontwikkeling living-lab	Na een inspirerende bijeenkomst in februari 2020, een aantal online gesprekken met het daaruit voortvloeiende consortium en overleg met de door Greenport aangeboden begeleider, ligt er inmiddels een mooi plan voor het Nationaal Veldlab Regeneratieve Landbouw. Concrete financiële ondersteuning moet echter nog geregeld worden.
Try-out gebiedstafel Wieringermeer	In de aanloop naar een PTRN regioessie in de Wieringermeer, waarin wordt toegewerkt naar een experiment met een gebiedstafel, was er behoefte aan oefenen met het nog nieuwe concept. Het tafelconcept als zodanig is bij Noorden Duurzaam al uitgebreid getest in de vorm van	In aug. 2019 vond de Try out Gebiedstafel plaats. Het was een test met een parlementaire werkvorm voor duurzame ontwikkeling, ontleend aan het concept tafeldemocratie van de vereniging Noorden Duurzaam. De 18 deelnemers waren leden van de Participatietafel Regionale Netwerken en leden van Noorden Duurzaam. Er is een eindverslag. Het project heeft als herbruikbaar prototype een 'Checklist Gebiedstafel' opgeleverd. Bij het samenstellen daarvan is dankbaar gebruik gemaakt van de reflecties in dit document. Deze checklist - een uitgebreid

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
	thema-, sector- en ketentafels, maar specifiek met gebiedstafels was nog weinig praktijkervaring.	draaiboek – wordt ingezet bij de beoogde uitvoering in de Wieringermeer en is beschikbaar voor andere gelegenheden waarbij met gebiedstafels geëxperimenteerd wordt.
Rapportage kwartiermaken Bommelewaar	In dit project wordt een verslag geschreven door kwartiermaker Onno van Bekkum over de totstandkoming van de energiecoöperatie Bommelerwaar.	Het Rapport bevat een inspirerend relaas met o.a. de volgende elementen: een historisch feitenrelaas, een analyse van de procesprogrammering en de inhoudelijke redeneerlijn alsmede documentatie van opgeleverde concepten/producten en spelregels.
Stadsdorp Elsrijk komt langsij	In Amstelveen staan partijen in de driehoek gemeenschap, overheid, markt klaar om samen te werken rond welzijn en zorg, maar het lukt nog niet. In dit project gaat men op zoek naar de mogelijkheden om dit wel voor elkaar te krijgen. De gemeenschap bestaat uit Stadsdorp Elsrijk, een zorgcoöperatie, met op de achtergrond de landelijke koepel. De markt bestaat uit zorgaanbieder Amstelring en welzijnsaanbieder Participe, met op de achtergrond verzekeraars Zilveren Kruis en Zorg&Zekerheid, en de Rabobank (voornaam bankier van de zorg). De overheid bestaat uit de gemeente Amstelveen.	Het Eindrapport 'Stadsdorp Elsrijk komt langsij, naar een andere trias politica'. Het bewonersinitiatief gaat via een "Right tot challenge" van de gemeente Amstelveen een grote rol spelen in de zorg aan bewoners in Elsrijk. Hierdoor wordt zorg goedkoper, efficiënter en is er meer betrokkenheid binnen de wijk.
Regionale Transitie Academie-2: Twee Regio's. Twee schurende perspectieven. Casus energietransitie in Limburg	Er zijn grote regionale verschillen tussen Zuid-Limburg en Noord- en midden-Limburg in de mate van zelfsturing en deelname aan energie initiatieven door inwoners. Dit leidt tot grote fricties. Oplossingen kunnen worden geboden via het ruimte bieden aan en faciliteren van Regionale Transitie academies en het toevoegen van kennis over coöperatief samenwerken.	De eindrapportage 'Het verhaal van een moeizame energietransitie; Twee Regio's, twee schurende perspectieven. De Casus energietransitie in Limburg. De energiecoöperaties in de regio's Noord- en Midden-Limburg ontwikkelen zich sinds 2017 snel. Hier ontstaan goede samenwerkingen tussen professionele ontwikkelaars en coöperaties, leidend tot 50% deelname in windturbine initiatieven en breed gedragen leefbaarheidsfondsen. In de regio Zuid Limburg wordt de betekenis van de leefwereld nauwelijks herkend. Er is geen bezwaar tegen inwoners participatie, mits dat de energiedoelen maar niet hindert. Er is meer vertrouwen in bedrijven zoals Volta en Enexis die immers de kennis en middelen hebben om een rol van betekenis te spelen, zo is de redenering. Dat energiecoöperaties dat inmiddels in 4-5 jaar tijd ook opgebouwd hebben wordt vooralsnog niet gehonoreerd.

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat (incl. leerinzichten)
Small Wins PTRN	<p>Kennismaking met de Small Wins-transitietheorie van professor Katrien Termeer (Wageningen Universiteit).</p> <p>Via een bijzondere, reflectieve activiteit is in de PTRN een gezamenlijke analyse uitgevoerd onder leiding van Wageningen Universiteit rond de transitietheorie van Small Wins en werd door professor Katrien Termeer a.d.h.v. de Small Wins aanpak gereflecteerd op het projectenportfolio van de PTRN.</p>	<p>Het eindrapport 'Tafelen over transities, een analyse van Small Wins door de Participatietafel Regionale Netwerken'.</p> <p>De belangrijkste resultaten uit dit rapport: 9 projecten zijn geanalyseerd op basis van hun Small Wins en handelingsperspectief. Gekeken is, in hoeverre deze projecten in staat zijn te verbreden of op te schalen. De hoofdconclusie is, dat het verspreiden, verbreden en verdiepen deels is gebeurd, maar dat er op papier nog veel meer ambities zijn. De potentie van de ondersteunende functies van de PTRN aan projecten hiervoor is nog niet ten volle benut en niet structureel geborgd. Dit was voor de deelnemende projecten wel noodzakelijk om transities in gang te zetten (kiemen) en verder te brengen. De PTRN zou de small wins graag benutten om transities te versnellen. Dit rapport biedt daarvoor enkele aangrijpingspunten.</p>
Opbrengsten small wins PTRN overdraagbaar gemaakt.	<p>Betreft opdracht om de resultaten van ondersteunde projecten van de PTRN overdraagbaar te maken. Met Anne van Strien en Louise Boelens is uiteindelijk gekozen voor podcasts als communicatiekanaal.</p>	<p>8 inspirerende podcasts over verschillende resultaten van de PTRN.</p> <p>Zie de links bij Kennisdelen en communicatie.</p>

Kennisdelen en communicatie:

Gedurende de gehele programmaperiode heeft de participatietafel stevig ingezet op het delen van kennis en ervaringen opgedaan in activiteiten en projecten.

De meeste projecten hebben een mooie **rapportage** opgeleverd. Een aantal hiervan staan op de website, een aantal (nog) niet. Om extra kleuring te geven aan de resultaten zijn in totaal **8 podcast** gemaakt over verschillende resultaten van de PTRN

Er is voor deelnemers en projecten **een digitale samenwerkingsruimte** ingericht om kennis te delen en om gezamenlijk aan projecten te werken. Ook is daarin een etalage ingericht voor afgeronde projecten.

Zie voor de online-items de verschillende verwijzingen in voorgaand projectenoverzicht en onderstaand overzicht van de podcasts:

Podcasts:

[Kiemkracht Aflevering 1 De Circulaire energiecentrale](#)

[Kiemkracht Aflevering 2 Gebiedsontwikkeling anno nu](#)

[Kiemkracht Aflevering 3 De groeiende kracht van een duurzaam Dorp](#)

[Kiemkracht Aflevering 4: Transitie is leren](#)

[Kiemkracht Aflevering 5: de plant als verbindende kracht](#)

[Kiemkracht Aflevering 6: Bewoners aan zet](#)

[Kiemkracht Aflevering 7: Gas eraf, of toch erop?](#)

[Kiemkracht Aflevering 8: DuurzaamDoor in de Regio](#)

2.2 Participatietafel Omgeving Ontmoet Omgevingswet

Context

Vanuit het perspectief van de Omgevingswet die in 2022 van kracht wordt en waarin burgers een sterkere positie krijgen bij de fysieke inrichting van hun leefomgeving, is het leertraject Omgeving Ontmoet Omgevingswet (OOO) gestart. In dit traject ontmoeten maatschappelijke partners enerzijds en de spelers in de beleidswereld anderzijds elkaar rond de vraag, wat de 'omgevingsvisie' en de 'omgevingswet' – los van de juridische vormgeving – nu gaat betekenen voor hun samenspel, hun positie, hun rechten en plichten. Wat komt er om de hoek kijken als sectorale regels en wetgeving worden samengebracht in een integrale afweging, en hoe richt je dan het proces in om in dialoog te zijn?

Partners aan deze participatietafel

De belangrijkste samenwerkingspartners in het traject Omgeving Ontmoet Omgevingswet zijn: Maatschappelijk initiatief, Regionale partners, partners verbonden met het maatschappelijk initiatief (Greenwish, Kracht in Nederland, de Coöperatieve Samenleving en het CNME Maastricht), social designer bureau Van Strien, Eigeman advies, P10, WuR, Groene Brein, Provincie Friesland, gemeenten verspreid over het land, HBO instellingen, Acquire Uitgeverij en LSA.

Overkoepelend resultaat

- Het gedeelde inzicht bij partners, dat voor een succesvol samenspel tussen leefwereld en systeemwereld voortschrijdende verdiepende investeringen nodig zijn op samenwerkingsniveau.
- Social design is een waardevolle tool om geïnstitutionaliseerde werkwijzen bij leefwereld en systeemwereld te downsizen en op milde wijze te ontregelen, zodat betere onderlinge samenwerking kan ontstaan
- Reflectie op metaniveau is dermate belangrijk dat deze inregeling vraagt in alle tafels van DuurzaamDoor.

De opzet van Omgeving Ontmoet Omgevingswet.

Het traject Omgeving Ontmoet Omgevingswet bestond uit:

- Een landelijke clinic;
- Zeven regionale bijeenkomsten Bommelerwaard, Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Amersfoort, 2 keer Reuver;
- Landelijke event in Den Bosch;
- P10 bestuurlijke workshop Apeldoorn;
- Realisatie kenniskaart Mijn Leefomgeving
- Onderwijsexpeditie met HBO instellingen Tilburg, Leiden en Eindhoven;
- Online Bustour, de reis naar binnen (Friesland);
- Online klankborddialoog.

(voor de specifieke resultaten: Zie "Kennisdelen en communicatie" op de volgende pagina)

De bovenstaande activiteiten staan niet op zichzelf. Hier volgen een paar voorbeelden van de doorwerking van een aantal activiteiten (hoe het één leidt tot het ander?)

- De 7 regionale bijeenkomsten leidden tot het kwartetspel: 'Het Spel Anders Spelen'. Daarvan zijn er door tal van partijen een aantal opgevraagd voor eigen gebruik. De reactie van Hogeschool Leiden leidde tot een Onderwijsexpeditie in Eindhoven met o.a. drie HBO instellingen;
- De landelijke bijeenkomst in poppodium Den Bosch heeft geleid tot een samenwerking met LSA in vervolgprojecten;
- De Burgermasterclass in Eindhoven leidde tot een vraag van provincie Friesland om zoiets ook in het Noorden te doen, hetgeen vorm heeft gekregen in de online Bustour in november 2020.

Kennisdelen en communicatie

Gedurende de gehele programmaperiode heeft de participatietafel stevig ingezet op het delen van kennis en ervaringen opgedaan in activiteiten en projecten, zeker ook door gezaghebbende spelers podium te geven (bv Co Verdaas, Arjan Nijenhuis [ADSMO], Frans Soeterdorp).

Onderstaand een bloemlezing van de geleverde producten, publicaties en artikelen.

<https://www.duurzaamdoor.nl/nieuws/hoe-betrek-je-de-burger-bij-de-omgevingswet>

<https://www.duurzaamdoor.nl/nieuws/kenmerken-leefwereld-actieve-burger-kaart>

<https://publiekdenken.nl/partners/kennisprogramma-duurzaamdoor/leg-alle-kaarten-op-tafel/>

Kenniskaart Mijn Leefomgeving

<https://kenniskaarten.hetgroenebrein.nl/kenniskaart/leefomgeving/>

Vijf podcasts in de reeks OmgevingsWàt? [Via Anchor](#), [Via Spotify](#), [Vlog via Vimeo](#)

<https://www.duurzaamdoor.nl/nieuws/burgermasterclass-zet-participatie-op-de-agenda>

<https://publiekdenken.nl/partners/kennisprogramma-duurzaamdoor/participatie-omgevingswet/>

<https://www.duurzaamdoor.nl/sessies-omgevingswet-utrecht-en-amersfoort>

<https://www.duurzaamdoor.nl/nieuws/dorpelingen-zorgen-zelf-voor-eigen-leefbaarheid>

[Conclusies Burgermasterclass](#)

[Ervaringen participanten Burgermasterclass](#)

[Burgermasterclass Omgevingswet op Publiek denken](#)

[Online dialoog als klankbord voor een artikel over systeem- en leefwereld](#)

Op pag 17 in <https://specials.publiekdenken.nl/special-duurzaamdoor-2020/cover/>

[impresiefilmpjes van de online Bustour: de reis naar binnen](#)

Artikel Online Bustour [De reis naar binnen](#)

Legacydocument [Leren het spel anders te spelen](#)

2.3 De Coöperatie Leren voor Morgen

((Participatietafel Onderwijs))

De Coöperatie Leren voor Morgen (LvM) is inmiddels 4 jaar actief en maakt deel uit van het programma DuurzaamDoor (DD). De Coöperatie Leren voor Morgen is in 2016 opgericht als koepelorganisatie voor duurzaamheidsnetwerken in het onderwijs, met als doel om meer synergie in hun opereren te brengen, nieuwe partners aan te trekken en zelf meer richting te geven aan de implementatie van duurzaamheid in het onderwijs. LvM is een doorontwikkeling van eerdere subsidie trajecten voor het onderwijs. Binnen het programma DuurzaamDoor vormt het programmateam van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) de verbinding tussen LvM en de participatietafels Water, Energie, Voedseltransitie, Biodiversiteit, Circulaire Economie, Omgevingswet en Regionale netwerken.

De achterliggende periode heeft de coöperatie een 'pioniersfase' doorlopen. Dit is een periode waarin de organisatie (bestuur, bureau én leden), zoekende waren naar koers en focus. Iedere nieuwe organisatie maakt zo'n pioniersfase door, op zoek naar vaste taken en structuren.

De coöperatie is in 2020 geëvalueerd. Bij de start van de evaluatie is een 0-meting gemaakt met de stand van zaken van LvM in juni 2020. Hieronder een samenvatting.

Netwerken

LvM heeft ruim 100 leden (scholen, koepels, aanbieders, ngo's) verdeeld vanuit de volgende onderwijssegmenten:

1. PO - netwerk: 105 deelnemers
2. VO - netwerk: 158 deelnemers
3. MBO - netwerk: 258 deelnemers
4. HO - netwerk: 86 deelnemers

Doel van alle netwerken is:

- Het ontsluiten van kennis en ervaring wat betreft duurzaamheid
- Het opstellen van een gezamenlijke agenda voor duurzaamheid
- Het stimuleren van samenwerking rond duurzaamheid

PO voor Morgen

- Startbijeenkomst PO voor Morgen in 2018
- Conferentie Duurzame Pabo 2018
- Vier landelijke netwerkbijeenkomsten in 2019
- Twee regionale bijeenkomsten in 2019
- Conferentie Duurzame Pabo 2019

VO voor Morgen

- Startbijeenkomst VO voor Morgen in 2018
- Conferentie 'Blik naar buiten' in 2019
- Vier landelijke netwerkbijeenkomsten in 2019

MBO voor Morgen

- Werkconferentie 'Check MBO', december 2018
- Werkconferentie 'Next Education', maart 2018
- 'The art of GREEN thinking', Symposium over duurzaamheid in het MBO, december 2019
- Symposium 'Duurzaamheid in het kappersvak', oktober 2019
- Symposium 'Duurzaamheid in de MBO zorgopleidingen', april 2019

HO voor Morgen

- Nationale Dag voor de Duurzaamheid in het Hoger Onderwijs (NDDHO), mei 2017, 2018, 2019
- Groene Peper (voorheen NDDHO), mei 2020 (digitale versie)

Producten en projecten waar iedereen trots op is en waarin duidelijk wordt wat de meerwaarde van LvM is:

Producten

1. *Bosatlas van de Duurzaamheid (VO)*, inclusief lesmateriaal ontwikkeld door SME en IKcircuLEER, in samenwerking met de lerarenopleidingen en de Coöperatie LvM. Elke les haakt aan bij een van de thema's uit *De Bosatlas*. Ieder les bestaat uit een deel studie (op school) en een deel eigen onderzoek (in de wijk).
2. "*Handreiking Whole School Approach to Sustainability*", dit is/wordt de kapstok voor het werk van de Coöperatie.

Projecten

1. *Ledenprojecten*:
 - a. SustainaBul (MBO, Hilda Weges)
 - b. Toekomstkunde (PO, WNF)
 - c. Bordspel Klimaatjes (PO, Enactus Utrecht)
 - d. Conferenties en educatieve handleidingen VO (NVON, NIBI)
2. *Gezamenlijke projecten*:
 - a. De Dag van de Duurzaamheid voor het Onderwijs (overgenomen van Urgenda), met als belangrijkste onderdelen: de Voorleesactie (Duurzame Pabo), de Duurzame Docent (SME), Duurzame Les (One Future Play).
 - b. Circular Skills (over circulaire economie voor MBO, LvM).
 - c. Educatief materiaal bij 'De Bosatlas van de Duurzaamheid' (PO/VO).
3. *Doorbraakprojecten*:

In 2018 werden er 3 projecten aangewezen als doorbraakproject:

 - a. Duurzame Docent (oproep en verkiezing om actieve docenten in het zonnetje te zetten)
 - b. SustainaBul in het HO
 - c. Toekomstbehendig (alle scholen via een website in beeld m.b.t. hun duurzaamheidsambities)

In 2019 werden 11 projecten ingediend, waarvan er 5 als doorbraakproject werden geselecteerd en uitgevoerd:

 - a. De onderzoekende MBO student (MBO, Aeres Hogeschool)
 - b. Spark the Movement (PO-HBO, Circulair Friesland)
 - c. Voedselverspilling MBO (Clusius College, DOON, IkCirculeer, Groen Kennisnet)
 - d. Ranking MBO
 - e. OnderWijzer (VO, de Groene Klimaatbeweging)

Voor 2020 is gekozen om één doorbraakproject centraal te stellen: De Whole School Approach (uitvoering door een breed consortium o.l.v. SME).

Lobby

Het resultaat van beleidsbeïnvloeding is af te meten aan de hoeveelheid samenwerkingen waar LvM bij betrokken is:

- LvM is aangewezen als landelijke coördinator van de Alliantie rond SDG-4: Kwaliteitsonderwijs.
- LvM speelde een actieve rol in de gesprekken rond Curriculum.nu met als resultaat dat 'Duurzaamheid' één van de vier doorsnijdende thema's werd.
- LvM is uitgenodigd voor een ronde tafel gesprek in de Tweede Kamer over duurzaamheid.
- LvM is in gesprek met de PO-Raad, VO-raad en de MBO-Raad.
- Sinds 2019 is Verus (vereniging voor katholiek en christelijk onderwijs met ruim 4000 scholen in het basisonderwijs, voortgezet onderwijs, middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs) aangesloten bij LvM.
- LvM zit in diverse werkgroepen van het Klimaatakkoord.
- LvM is recent betrokken bij de SER.
- LvM maakt deel uit van het team dat onderzoekt op welke wijze het concept van de 'Duurzame School' ontwikkeld kan worden naar voorbeeld van de Gezonde School (Min. VWS, OCW, SZW, LNV).

Organisatie

Het bureau bestaat inmiddels uit 7 medewerkers die allemaal parttime werken. De formatie bedraagt samen 3,5 fte. Elk van de vier onderwijsnetwerken heeft zijn eigen aanspreekpunt en de directeur is het gezicht van LvM voor departementen, politiek en het onderwijs. LvM brengt een nieuwsbrief uit, waar ca. 1700 personen op zijn geabonneerd.

3. Overige activiteiten en projecten

Context:

DuurzaamDoor is een kennis-en leerprogramma over sociale innovatie. Zoals weergegeven in de vorige hoofdstukken leveren de tafels op zich veel impulsen en inzichten over sociale innovatie binnen de verschillende duurzaamheidsthema's. Maar de waarde van een programma zit ook in het tafel-overstijgende karakter van een aantal projecten en activiteiten. Dat geldt zeker voor de lerende evaluatie die in 2020 is uitgevoerd over én vóór het programma DuurzaamDoor. Maar ook de andere onderstaande projecten op het terrein van onderzoek, netwerkvorming en tools op het gebied van sociale innovatie dragen bij aan de ambities van DuurzaamDoor om het realiseren van diverse duurzaamheidsopgaven te helpen versnellen.

Projecten en projectresultaten

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat
Lerende evaluatie DuurzaamDoor 2017-2020	In de lerende evaluatie is onder begeleiding van een extern bureau kritisch gekeken naar een aantal -sterk samenhangende- deelvraagstukken, die onderstaand nader zijn geduid.	
	Deelvraagstuk Doorwerking: Hoe kan DD zijn activiteiten gericht op doorwerking zó organiseren, dat buitenstaanders makkelijk met resultaten van het programma aan de slag kunnen?	In de lerende evaluatie is een denkwijze ontwikkeld hoe doorwerking bewerkstelligd kan worden. Deze denkwijze is voor het programmaplan 2021-2024 uitgewerkt in een aanpak.
	Deelvraagstuk Sociale Innovatie: Wat kunnen we tafel-overstijgend 'doorgeven' over sociale innovatie? DuurzaamDoor publiceert weliswaar al praktijkverhalen en rapporten over de projecten van de participatietafels, maar wat levert een analyse over sociale innovatie op programmaniveau op? Ogenschijnlijk gaat het daarbij om een diversiteit aan projecten die weinig met elkaar gemeen hebben: verschillende mensen zijn bezig binnen verschillende transities en netwerken. Een diepere analyse van de projecten maakt zichtbaar dat mensen in soortgelijke rollen werken zoals 'procesbegeleider' of 'initiatiefnemer'. Wat kunnen bijvoorbeeld procesbegeleiders, ook al werken ze in totaal verschillende praktijken, delen met elkaar zodat ze elkaar versterken? Die vragen hebben geleid tot interviews over Beelden van Goed Werk. Zo ontstonden een aantal beschrijvingen van kritische situaties in het vak van procesbegeleiders in het veld van duurzaamheid. Met daarbij een korte typering van de kennis die meespeelt, welke handelingen in te zetten, hoe identiteit doorklinkt, maar ook over eigen waarden en onderlinge verhoudingen. Elk van die Kritische Beroeps Situaties is voorzien van een aantal ervaringen met daarbij een beeld	2 publicaties over Beelden van Goed Werk: https://www.duurzaamdoor.nl/beelden

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat
	van goed werk: dus een beschrijving van hoe de betrokken professional werk wil leveren dat goed is, goed doet en goed voelt. Deze beelden zijn 'overdraagbaar' en kunnen tot doorwerking leiden, in de zin dat de beelden niet de waarheid zijn, maar wel kunnen leiden inspiratie en een eigen beeld van goed werk.	
	Deelvraagstuk: Doet DuurzaamDoor de goede dingen als kennis- en leerprogramma?.	Centraal in de gekozen lerende aanpak staat kritische reflectie op de programma-opzet- en aanpak en tegelijkertijd de vertaalslag daarvan naar verbeter- en suggesties voor de programmaperiode 2021-2025. Een belangrijke bouwsteen daarvoor vormt versterking van de programmatische aanpak.
Social Handprint (MAEX-KinNL)	DuurzaamDoor is één van de partijen die de doorontwikkeling/omvorming van het waardenweb van de Maatschappelijke-AEX (MAEX) tot de zogeheten Social Handprint mogelijk heeft gemaakt. M.b.v. de Social Handprint kunnen maatschappelijke initiatieven, bedrijven, investeerders en andere partijen (waaronder gemeenten) hun bijdrage aan de verschillende SDG's duiden en de waarde daarvan in EURo's berekenen. De Social Handprint meet en visualiseert de maatschappelijke impact van initiatieven, bedrijven en andere organisaties.	De Social Handprint is als tool in het najaar van 2019 opgeleverd en gepresenteerd aan een groot aantal geïnteresseerden. Een fors deel van de bij de MAEX aangesloten maatschappelijk initiatieven heeft inmiddels een social handprint laten opstellen. In 2020 is een samenwerking tot stand gekomen met het CBS in het kader van de ontwikkeling van de Brede Welvaart-Monitor. Zie ook: https://maex.nl/#/socialhandprint
Collectieve Kracht.eu, zelf-organiserend platform voor zelf-organiserende collectieven in Nederland.	Dit project heeft tot doel: het stimuleren van dialoog en kennisuitwisseling en kennisverzameling over burgercollectieven tussen betrokken burgers, experts en onderzoekers, middels een zelf-organiserend platform dat hiertoe als faciliteit ontwikkeld wordt (met de focus op Nederland).	Dit 3-jarige project is in het najaar van 2019 van start gegaan. Met de overgang van de betrokken hoogleraar van de Universiteit Utrecht naar de Erasmus-Universiteit Rotterdam is ook het projectleiderschap van dit project bij de EUR belegd. De eerste tussenrapportage wordt binnenkort verwacht.
Impactvolle Zaken	DuurzaamDoor is in 2020 in samenwerking met THRIVE Institute een bewustwordingscampagne gestart om het bedrijfsleven, overheden en andere geïnteresseerden te informeren over 'impactondernemerschap': ondernemen met als hoofddoel om maatschappelijke impact te realiseren met financieel rendement als randvoorwaarde.	7 filmportretten met ondernemers in het voorjaar, 4 thematische webinars in 2020 (en nog 3 nieuwe webinars in 2021) en 4 artikelen in P+, tijdschrift voor de praktijk van maatschappelijk verantwoord ondernemen. De films en webinars zijn vastgelegd en verspreid via communicatiekanalen van THRIVE Institute, RVO en DuurzaamDoor. Het bereik van de films was maximaal 250 kijkers per keer; dat van de webinars lag op 50-80 kijkers elk.
Ontsluiten en onderhouden van lokale en regionale netwerken duurzaamheidseducatie.	De vereniging Gemeenten Duurzame ontwikkeling (GDO) biedt gemeenten toegang tot een speelveld waar zij inspiratie, kennis én lokale partners vinden om samen met burgers en onderwijs te werken aan de duurzame ontwikkeling van hun eigen leefomgeving.	De overeengekomen netwerk- en communicatie-activiteiten zijn uitgevoerd conform het werkplan en hebben effectief bijgedragen aan het uitdragen van voor DuurzaamDoor relevante kennis en leerervaringen naar de achterbannen van GDO en de NME-centra.

Titel	Beknopte beschrijving	Projectresultaat
	<p>Centrale spelers in dat speelveld zijn lokale NME-organisaties. GDO biedt met haar bestuurlijk netwerk en het NME-netwerk een krachtig platform, dat verbinding tussen landelijk en lokaal mogelijk maakt, onderlinge kennisdeling versnelt en in kan spelen op nieuwe vragen.</p> <p>In dit project gaat hierbij met name om de volgende activiteiten:</p> <ol style="list-style-type: none"> a. <i>Inzet bestuurlijk netwerk</i>, met onder meer deelname aan het Verbreed Programmteam van DuurzaamDoor en het (helpen) voorbereiden van de GDO-vertegenwoordigers in de Stuurgroep DD. b. <i>Netwerk NME-diensten</i>: deelname aan Verbreed Programmteam en ondersteuning en verbinding met participatietafels via vertegenwoordigers. c. <i>Opzetten en ondersteunen leerkringen</i>: In het netwerk van NME-centra faciliteert GDO de kennisdeling en stimuleert zij de ontwikkeling van ruim 800 medewerkers van NME centra. Er wordt sterk ingezet op de professionalisering van de NME-ers door de opzet van leerkringen die de thema's van de DD-tafels volgen. Hiermee krijgen NME-medewerkers toegang tot een speelveld waar zij inspiratie, kennis en partners vinden, waarmee zij in de eigen praktijk gesterkt kunnen samenwerken met burgers en onderwijs aan duurzame ontwikkeling van hun leefomgeving. d. <i>Communicatie</i>: Beoogd resultaat van de communicatiewerkzaamheden is dat alle GDO leden zowel fysiek als digitaal op een effectieve manier toegang krijgen tot de ontwikkelingen van de Duurzaam Door tafels en dat een leercyclus wordt opgebouwd voor de jaren na 2020. 	<p>Het bovenstaande geldt ook voor de deelname aan het Verbreed Programmteam en de briefing en voorbereiding van de GDO-vertegenwoordigers in de Stuurgroep DuurzaamDoor.</p> <p>In welke mate GDO erin in is geslaagd om de beoogde leerkringen effectief vorm te geven en afdoende aansluiting te bereiken bij de activiteiten van de participatietafels van DuurzaamDoor is onderwerp van gesprek bij het bespreken van het eindverslag van dit project in voorjaar 2021.</p>

Kennisinfrastructuur

DuurzaamDoor werkt samen met Kennisnet (stichting onder aansturing van Min. OCW) aan een kennisinfrastructuur van leerprocessen op het gebied Natuur, Milieu en Duurzaamheid (NMD). Doel daarbij is om het educatieve NMD-aanbod (lesmateriaal en activiteiten en locaties) niet alleen online te plaatsen, maar om tegelijkertijd ook een gezamenlijke kwaliteitsslag in de vindbaarheid te maken en het materiaal direct in de Digitale Leer en Werkomgevingen van leerlingen in het PO, VO en MBO te krijgen.

Het gaat om de volgende projecten:

- Bronnen voor NME, website waarin de meest relevante documenten ontsloten worden m.b.t. de geschiedenis van de natuur- en milieueducatie: www.bronnen-voor-nme.nl
- Publicatie "Van schoolbioloog tot duurzame duizendpoot, Verleden, heden en toekomst van natuur- en milieueducatie", uitgebracht bij Wageningen Academic Press, 2018
- Afronding GroenGelinkt: Onderzoek van Twijnstra Gudde in 2018 toonde aan dat GroenGelinkt aan een vernieuwing toe was; de ICT achter deze zoekwijdte werkte nog, maar was verouderd geraakt. Besloten werd om naar een nieuwe vorm van ontsluiting van educatief aanbod toe te werken en dit te verankeren in de bestaande infrastructuur van Kennisnet en haar 'thema-portals'; uitvoering door Kennisnet, Coöperatie Leren voor Morgen en GDO (NME-specialisten).
- Onderzoek en advies in het kader van "Niet Stapelen Maar Vervangen", een pilot in Den Bosch waarin gemeente en basisscholen (schoolbestuur ATO-groep) zich hebben verenigd om leerdoelen uit de onderwijsmethoden te vervangen door activiteiten in de omgeving van Den Bosch op de thema's: cultureel erfgoed, techniek en natuur, milieu en duurzaamheid.

Programma-brede communicatie:

In december 2020 is een special DuurzaamDoor van Publiek Denken uitgebracht met als titel "van kiem naar bloemenveld". Deze eindspecial, met een voorwoord van Minister Schouten, geeft een goed overall-beeld van de werkwijzen van DuurzaamDoor op het gebied van sociale innovatie. Hoewel daar vanuit de resultaten van sommige tafels al naar wordt verwezen, is er vanwege het programma-brede karakter voor gekozen deze special hier nogmaals te noemen.

<https://specials.publiekdenken.nl/special-duurzaamdoor-2020/cover/>

4. Budgetbesteding op hoofdlijnen

In navolgend overzicht is de besteding van het beleidsmiddelenbudget op verplichtingen-niveau weergegeven voor DuurzaamDoor en JongLerenEten, beide voor de periode 2017-2020.

Het programma JLE is namelijk budgettair nauw verweven met DuurzaamDoor, onder meer doordat deze programma's een gezamenlijke financiering kennen voor kennisinfrastructuur, monitoring en communicatie.

De opgenomen budgetten zijn conform het Beleidskader voor DuurzaamDoor 2017-2020.

Realisatie verplichtingenbudget DuurzaamDoor en Jong Leren Eten per jaar, per onderdeel over de periode 2017-2020							
DuurzaamDoor 2017-2020							
Programmalijnen	Budget 2017-2020 cf Beleidskader (eur)	Additioneel (eur)	2017 Realisatie (eur)	2018 Realisatie (eur)	2019 Realisatie (eur)	2020 Realisatie (eur)	Totaal Verplicht DD 2017-2020 (eur)
Tafel Voedsel	400.000		163.893	208.659	98.630	77.225	548.407
Tafel Natuur& Biodiv >> additioneel budget LNV/Dir.Natuur	400.000	260.000	204.654	169.058	272.690	95.769	742.171
Tafel Circulaire Economie	400.000		234.184	99.885	156.635	118.641	609.345
Tafel Water	400.000		37.024	122.748	73.948	39.289	273.009
Tafel Energie	400.000		0	91.395	203.161	53.940	348.496
Tafel Omgevingswet	400.000		66.002	112.416	94.426	38.625	311.469
Tafel Regionale Netwerken	800.000		180.167	278.485	203.697	47.842	710.191
Onderwijs/Leren voor Morgen (LvM) en overig onderwijs >> additioneel: bijdrage I&W voor LvM	800.000	400.000	312.413	901.000	318.355	315.035	1.846.803
>> additioneel budget I&W voor Circular Skills (2019 en 2020)		400.000					
>> additioneel budget EZK voor Leerecosystemen		50.000					
Communicatie, Monitoring & evaluatie, programmamanagement, en internationaal	400.000		223.105	109.027	347.024	134.183	813.339
Kennisinfra en doorsnijdende projecten >> additioneel budget LNV/SKI 2020 voor kennisinfra	800.000	250.000	317.725	402.370	358.800	20.751	1.099.646
Zesde thematafel (niet ingevuld)	400.000		0	0	0	0	0
Totaal conform Beleidskader	5.600.000		1.739.167	2.495.043	2.127.366	941.300	7.302.876
Totaal Additioneel		1.360.000					
Totaal besteedbaar DD 2017-2020:	6.960.000	<--	Totaal gerealiseerd in verplichtingen DD 2017-2020:				7.302.876
Jong Leren Eten 2017-2020							
Programmalijnen	Budget 2017-2020 cf Beleidskader (eur)	Additioneel (eur)	2017 Realisatie (eur)	2018 Realisatie (eur)	2019 Realisatie (eur)	2020 Realisatie (eur)	Totaal verplicht JLE 2017-2020 (eur)
1. Structrele verankering via aanbod Gezonde School	3.600.000		900.000	900.000	900.000	900.000	3.600.000
2. Kwaliteitsverbetering van strategische educatieprogramma's	2.800.000		890.000	710.000	760.000	166.776	2.526.776
3. Verbinden theorie aan praktijk (subsidierегeling) >> additioneel budget LNV voor Impuls Schooltuinen	3.200.000	1.200.000	0	1.000.000	700.000	1.200.000	2.400.000
4. JLE-makelaars met werkbudget en regionale initiatieven verbinden	7.200.000		1.380.500	4.315.000	550.000	520.000	6.765.500
5. Communicatie, monitoring en evaluatie	400.000		183.000	82.000	94.000	21.000	380.000
Totaal conform Beleidskader	17.200.000		3.353.500	7.007.000	3.004.000	3.507.776	16.872.276
Totaal Additioneel		1.200.000					
Totaal besteedbaar JLE 2017-2020	18.400.000	<--	Totaal gerealiseerd in verplichtingen JLE 2017-2020:				16.872.276
Totaal budget DD-JLE conform beleidskader	22.800.000						
Additioneel budget	2.560.000						
Totaal beschikbaar budget	25.360.000						
>> minus 800.000 Vrijval wegens ontbreken regeling JLE	800.000	minus					
Totaal beschikbaar budget minus Vrijval	24.560.000						
Gerealiseerd in verplichtingen	24.175.152						
Niet besteed	384.848						